

UTEMELJENJE ETNOLOGIJE U HRVATSKOJ

SILVIO BRAICA

Etnografski muzej Split

Iza lože 1

HR-Split 21000

UDK 39(091)(497.13)

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno: 29. 11. 2003.

U tekstu se govori o počecima etnografskih istraživanja i o počecima etnologije kao posebne znanstvene i kulturološke discipline na području Hrvatske. Naglasak je na mnogim već poznatim i obrađenim autorima ali i na onima manje znanima, koji su isto tako tvorili etnološku struku tijekom proteklih desetljeća.

Znanstveno utemeljenje etnologije može se vezati uz dva imena 18. i 19. stoljeća: Matije Petra Katančića i Luke Ilića - Oriovčanina. *Matija Petar Katančić* (Valpovo, 1750. - Budim, 1825.) bio je franjevac, a od 1795. godine profesor sveučilišta u Pešti. Značajan je za etnologiju jer piše prve znanstveno utemeljene etnološke studije u nas: *Filološko istraživanje o staroj domovini Hrvata*, 1790, *Ogled jezikoslovlja i zemljopisa Panonaca*, 1795, *Opis Dunava i stanovnika njegovih obala*, 1770-ih.

Luka Ilić-Oriovčanin (Oriovac, 1817. – Novska, 1878.) je skupljao pjesme, vjerovanja i običaje po Slavoniji te ih 1846. godine sumirao u knjizi *Narodni slavonski običaji*. Knjiga se smatra prvom šire zasnovanom poredbenom etnološkom studijom u Hrvata.

U 19. stoljeću značajan je rad i *Natka Nodila* (Split, 31. 08. 1834. - Zagreb, 21. 05. 1912.) političara, povjesničara i publiciste, koji je studirao teologiju, povijest i zemljopis u Beču do 1861. godine. Prvi je profesor opće povijesti na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Kao povjesničar proučavao je ranu srednjovjekovnu povijest Hrvata i jugoistočne Europe. Također je proučavao staru religiju i u tome polju mu je značajno djelo: *Religija Srba i Hrvata. Na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog*, Zagreb, 1885.

Za vrijeme Ilirskog preporoda u 19. stoljeću treba naglasiti djelovanje *Ljudevita Gaja* (Krapina, 8. 07. 1809. - Zagreb, 20. 04. 1872.), književnika i vođe Ilirskoga pokreta.¹ Bio je hrvatski kulturni

¹ Ilirizmu je bio priklonjen i *Utješenović-Ostrožinski, Ognjeslav* (Ostrožin kraj Vrginmosta, 21. 08. 1817. - Zagreb, 8. 06. 1890.), koji je napisao prvu raspravu o tematici zadruga, *Kućne zadruge u južnih Slavena*. Beč 1859. Osim zanimanja za zadruge, bavio se pisanjem spisa pravnoga karaktera.

i politički preporoditelj, a 1818. godine objavio je svoju upitnicu za skupljanje folklorne i etnografske građe, tzv. narodnog blaga. Tu se primjećuje značajan utjecaj J. G. von Herdera.²

Stanko Vraz (Cerovec kraj Ljutomera, 30. 06. 1810. - Zagreb, 24. 05. 1851.) je također bio ilirac i pjesnik. Godine 1839. izradio je pravila za zapisivanje i opisivanje folklornih sadržaja i života na selu (*Kolo* od III do VII). Razradio je metode terenskog rada.³

Josip Lovretić je značajan utoliko što je autor znamenite etnografske monografije *Otok. Narodni život i običaji*, i to je prva monografija takve vrste objavljena u Zborniku za narodni život i običaje (1897. - 1899.), koja je bila predloškom Antunu Radiću prilikom izrade njegove *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* iz 1897. godine.⁴

U 19. stoljeću, dakle, počinje aktivnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. U okviru HAZU treba spomenuti na prvom mjestu *Ivana Kukuljevića-Sankcinskog* (1816. – 1889.), koji godine 1851. osniva Društvo za povjesnicu jugoslavensku te počinje izdavati *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, koja izlazi do 1875. godine. Značajan je njegov poziv na skupljanje starina u prvom svesku *Arkiva*. U dvanaestoj knjizi *Arkiva* ima 23 pitanja iz etnologije, a svode se uglavnom na duhovnu kulturu. Bavio se mitologijom, pa je u *Danici* od 1846. godine priredio pregled vjerovanja o vilama, koje je objavio i u prvoj knjizi *Arkiva*. Značajnija djela su mu: *Svadbene običaji u okolini Senja*, *Danica*, 1843, *Hrvatska naseobina u*

Stvorio je “model zadružnog života” (Braica 2000).

² *Herder, Johan Gottfried von* (1744. – 1803.) želio je prikazati duh europskih naroda kroz pjesničke oblike. U djelu *Glasovi naroda u pjesmama*, 1778/9. godine, uvrstio je *Hasanaginicu*, te neke Katančičeve pjesme. Narodne pjesme smatra arhivom narodnoga duha, i tu se vidi romantičarski pristup. Kulturu i narod shvaća kao organizam, te im pridaje ciklički hod (Braica 2000).

³ I Ante Starčević je kao mlad opisivao svadbene običaje u Lici, objavljene u *Danici* Ilirskoj 1845., potpisujući se pseudonimom, odnosno anagramom (V. Rastevčić). *Starčević, Ante* (Žitnik, 23. 05. 1823. - Zagreb, 28. 02. 1896.) političar i književnik, doktor filozofije. Osnivač Stranke prava (Opća enciklopedija 1981). Taj podatak je malo poznat, iako je tekst dvaput pretiskan i to 1940. i 1978. godine (Rihtman-Auguštin 1997). Tajnu pseudonima otkrio je još Josip Horvat 1940. godine (Horvat 1990). *Horvat, Josip* (Čepin, 1896. - Zagreb, 1968.) publicist iz kulturne i političke prošlosti Hrvatske (Opća enciklopedija 1977, bez naznake autora).

⁴ *Lovretić, Josip* (Otok kraj Vinkovaca, 29. 06. 1865. - Čardak kraj Gradačca, BiH, 27. 10. 1948.) je bio svećenik i etnograf. Bavio se književnim radom i objavljivao pripovijetke iz slavonskog života.

Moravskoj, *Vienac*, 1873.

Nadalje, važan je i rad *Baltazara Bogišića* (Cavtat, 20. 12. 1834. - Rijeka, 24. 04. 1908.).⁵ Bio je pravni povjesničar i etnograf. Od 1859. godine studirao je u Beču, Berlinu, Parizu i dr. U Giessenu 1862. godine doktorira filozofiju, a 1864. u Beču pravo i političke znanosti. Kao bibliotekar bečke Dvorske knjižnice (1863. - 1868.) počinje se zanimati za običaje u Slavena. Tada objavljuje studiju *O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnih običaja kod Slovena*. Književnik. 1866., 1-3/4, koji je HAZU u obliku ankete razaslala po južnoslavenskim krajevima. *Gragja u odgovorima iz različitih krajevah slavenskoga Juga*. Zagreb. 1874., obuhvatila je, premda ne posve kritički, građu iz živog narodnog prava. Nacrtom *Pisani zakoni na slovenskom jugu* Zagreb. 1972., Bogišić je dao program izdavanja južnoslavenskih pravnih spomenika te poticaj za pokretanje edicije *JAZU Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium*. Bio je profesor je slavenskog prava u Odesi (1870. - 1872.), član HAZU i nekih drugih akademija znanosti.

Tomo Maretić (Virovitica, 13. 12. 1854. - Zagreb, 15. 01. 1938.) je jezikoslovac, studirao je slavensku i klasičnu filologiju na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Na istome fakultetu je bio i profesor. Urednik Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena, te urednik Akademijina *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1907. - 1935.).

Dragutin Boranić (Kraj Donji kraj Zaprešića, 19. 12. 1870. - Zagreb, 1. 09. 1955.) je studirao hrvatsku i slavensku filologiju u Zagrebu. Od 1906. godine je profesor na Sveučilištu u Zagrebu, a od 1902. godine pa do kraja života uređivao *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*.

Branimir Gušić (Zagreb, 6. 04. 1901. - Zagreb, 6. 07. 1975.) je bio liječnik, geograf i etnolog. Diplomirao je 1926. godine u Zagrebu, doktorirao 1928. Od 1927. godine radi na Klinici za uho, nos i grlo u Zagrebu, redovni profesor zagrebačkog Medicinskog fakulteta, nekoliko puta dekan fakulteta. Bio je vrstan poznavalac dinarskoga područja, suosnivatelj *Odbora za krš*, predsjednik Republičkog savjeta za zaštitu prirode i Odbora za nacionalne parkove. Redovni je član JAZU, njezin glavni tajnik i predsjednik *Odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Član je više znanstvenih akademija i društava. Obrađivao je etnografiju otoka Mljeta.

⁵ Bogišićevo ime piše se u starijim dokumentima u verziji s početnim slovom "V", dakle kao *Bogišić*, *Valtazar*.

Treba napose shvatiti vrijeme početka 20. stoljeća, kada se stvaraju sve etnološke institucije, pa i muzeji. Muzeji su tada bile poluprivatne - polujavne ustanove, koje su se polako pretvarale u institucije kakve su danas. Da nije bilo te privatne, osobne inicijative, mnogo toga danas ne bi ni postojalo. Bergerov sugrađanin *Josip Matasović*, koji je bio kustos Narodnog muzeja u Zagrebu (Muraj 1993), izdavao je časopis *Narodna starina*, čiji je bio *vlasnik i glavni urednik*.⁶

Kada je *Vladimir Tkalčić* kao direktor Etnografskog muzeja pokrenuo Etnološku biblioteku,⁷ objavljivao je u toj ediciji indentične članke kao i Matasović u svome časopisu.

Josip Matasović se znao i sa Kamilom Tončićem.⁸ Tako je Matasović 1923. godine komentirao obostrani Tončićev interes za etnografiju i likovnu umjetnost, ne shvaćajući bit Tončićeve sakupljačke ideje:

- “(...) *Trebalo bi dakle iz tih amaterskih prilika izvesti osnovu za organiziranje naučno solidnog jednog etnografskog muzeja, pa odlučiti deplasirano svrstavanje objekata savremene likovne umjetnosti nuz folklorska materijalija, ili napokon organizirati i u Splitu autonomne odjele jednoga Narodnog muzeja po tipu zagrebačkom tako, da bi i u posabranome moderne slike i kipovi našli svoje odijeljeno svrsi shodno mjesto*” (Matasović 1923).

Cijenjeni zagrebački i hrvatski muzejski radnik dobro je uočio probleme splitskoga muzeja i predvidio razvoj događaja, s tom razlikom što su u Splitu osnovana dva nezavisna muzeja a ne jedan veliki, što vjerojatno ima svoje razloge. Jedan od najvećih je,

⁶ *Matasović, Josip* (Vrpolje, 18. 08. 1892. - Zagreb, 10. 02. 1937.) povjesničar, studirao povijest u Zagrebu, Zürichu i Beču, gdje doktorira 1915. godine. Od 1920. godine kustos *Narodnog muzeja* u Zagrebu. Od 1922. - 1940. godine izdavao i uređivao *Narodnu starinu*. Proučavao najrazličitije pojave u hrvatskoj prošlosti, od trgovine i umjetničkog obrta do folkloru, te osobito hrvatsku povijest od 17. do 19. stoljeća. Piše o seoskom slikarstvu kojega naziva pučki ekspresionizam (Braica 2000).

⁷ *Tkalčić, Vladimir* (Zagreb, 30. 09. 1883. - 11. 11. 1971.) muzeolog, povjesničar umjetnosti i etnograf, studirao zemljopis i povijest na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Djelovao je u tri zagrebačka muzeja: bio je kustos u Arheološkome (1907. – 1919.) i Etnografskome muzeju, potom ravnatelj Etnografskoga muzeja (od 1927. - 1934.) i Muzeja za umjetnost i obrt (1933. – 1952.) (Braica 2000).

⁸ Je li to poznanstvo bilo osobno ili samo preko stručnog rada to za ovu dvojicu ne znamo.

nesumnjivo, bio problem prostora, koji će određivati sudbinu i Etnografskoga muzeja i Galerije umjetnina kako tada tako i danas. Nadalje, Matasović je bio zbunjen i nazivom muzeja, jer ono "narodni" nije shvaćao kao "etnografski" ("narodoznanstveni"), već kao "nacionalni" ili "opći".⁹

Još jedan poznati suradnik HAZU i Zbornika za narodni život i običaje bio je *Frano Ivanišević*.¹⁰ Suradivao je on i sa splitskim muzejom. Na Tončićev poziv na suradnju za drugi svezak njegova časopisa "Koledar Pokrajinskog muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu", Ivanišević 12. lipnja 1913. godine odgovara:¹¹

- " *Velecijenjeni gosp. upravitelju!*

Vrlo ću se rado odazvati Vašem pozivu i poslati koju malu stvarčicu za ovogodišnji Koledar. Pošto mislite iznašati i članke o narodnim običajima, bilo bi mi sasvim zgodno da opišem 'Pirovanje u Poljicima' tim više što je kod Vas krasna slika (klišaj) Svatovi u Poljicima. U tom opisu mogu se posebno osvrnuti na odijela, tkaninu, kroj, boju i t. d. ...

Ako begenate ovaj predmet javite mi do kada da bude gotov.

⁹ Sam Tončić o osnivanju muzeja piše u svome tekstu "Pokrajinski muzej za narodni obrt i umjetnost u Spljetu": "Mjeseca jula 1910., u č. k. graditeljskoj, zanatlijskoj i umjetničkoj školi u Spljetu, priredila se učenička izložba, kao što se običavalo svake školske godine, od njezina postanja. No ovaj put izložba bijaše proširena velikim odjelom za umjetne narodne radnje i baš tome odjelu dalo je Ravnateljstvo osobitu važnost, kao početku nove akcije, ne samo za specijalne svrhe škole, već i za razvitak ukupne domaće kulture i domaćeg gospodarstva. Već nekoliko mjeseci prije, pisac ovog članka, nešto putujući i osobno, a nešto pismeno, obratio se znatnom broju osoba od utjecaja, širom pokrajine, radi sakupljanja zgodnih predmeta za ovaj odio izložbe. Još tom prigodom, u pozivima za saradnju istaklo se, da će izložba osim informativnog karaktera, koja i u najboljem slučaju imade samo prolaznu vrijednost, nastojati, da postane temeljem jednog m u z e j a za narodni obrt i narodnu umjetnost.(...) Za prvi pokušaj bilo je materijala dosta, te se mogla njime ispuniti jedna velika dvorana ove škole, razdijeljena zbog boljeg prijegleda na više manjih odjela" (Tončić 1913).

¹⁰ *Ivanišević, Frano* (Jesenice, 1. 01. 1863. - Jesenice, 4. 06. 1947.) napisao znamenitu etnografsku monografiju o poljičkim selima *Poljica. Narodni život i običaji* u Zborniku za narodni život i običaje, 1903. - 1905. Bio je svećenik i javni djelatnik. Bogosloviju je završio u Zadru. Nadstojnik biskupskog sjemeništa u Splitu, župnik u Vranjicu i u Jesenicama (Braica 2000).

¹¹ Cjelokupnu bibliografiju "Koledara Pokrajinskog muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu" pogledati u Braica 2001.

Lanjski Koledar po mojem skromnom mnijenju nije bio odveć zanimiv jer malo predmeta i opisa. Treba da bude više i raznovrsna gradiva. Luksus papira i narisa ne daje važnost knjizi koliko njezina sadržina. Ja sam Vam bio posudio raznovrstnih slika i nošnja iz Dalmacije. To bi mogli upotrijebiti, našlo bi se više čitatelja. Cijena je bila Koledaru previsoka ...

Ne zamjerite mojim opaskama, želim da u Vašem plemenitom nastojanju postignete potpun uspjeh, što će biti Vama na čast, a narodu na čast i korist.

Uz prijateljski pozdrav, odani Vam D. F. Ivanišević."¹²

Tkalčićev nasljednik *Božidar Širola* (Žakanje kraj Ozlja, 20. 12. 1889. - Zagreb, 10. 06. 1956.), muzikolog i etnograf, bio je kustos i direktor Etnografskog muzeja u Zagrebu od 1934. do 1935. i od 1941. do 1945. godine. Proučavao je glazbeni folklor i narodne glazbene instrumente.

Njega zamjenjuje kontroverzni *Ivo Franić*, profesor, koji je bio direktor Etnografskog muzeja u Zagrebu od 1935. do 1939. godine.¹³

Nakon Drugog svjetskog rata na čelo zagrebačkog Etnografskog muzeja zasjeda *Marijana Gušić* (Zagreb, 18. 02. 1901. - Zagreb, 6. 02. 1987.), koja je diplomirala povijest i zemljopis (1924.) u Zagrebu. Istraživala je narodnu kulturu, osobito nošnju, vez i čipku. Kao direktor *Etnografskog muzeja* u Zagrebu (1946. - 1964.) priredila je velik broj izložbi u zemlji i inozemstvu. Bavila se etnografijom Hrvatskog zagorja, Međimurja, Kupčine, i djelomice Slavonije. Potaknula je osnivanje etno-parka Staro Selo u Kumrovcu. Bila je direktor *Etnološkog zavoda JAZU* (1963. -1975.). Najznačajnija djela su joj: *Tumač etnografske građe*, 1955, *Narodna nošnja senjskih Uskoka*, 1971.

Ravnatelj Etnografskog muzeja u Splitu *Kamilu Tončić* cijeloga je života ostao dosljedan pri inzistiranju na likovnosti. Angažirao je mnoge znane slikare, na primjer i *Gretu Turković* koja o tome kaže:

- *"On je (Berger, op. S. B.) uživao da me upoznaje s tim našim narodnim blagom, jer interes za to nije bio tako raširen kao danas. Povezao me je s dr. Kamilom Tončićem, osnivačem i*

¹² Frano Ivanišević surađivao je i u prvom svesku *Koledara* (Ivanišević 1913).

¹³ *Franić, Ivo Požežanin* (Požega 6. 07. 1886. – Topusko, poč. 1945.) pisac i etnolog, bez većeg traga u etnološkoj struci (Milačić, Šonje 1998, navedeni kao Ka. Mč. i Ju. Š.). Ivo Franić je kao unitarista bio u sukobu sa hrvatski nastrojenim Milovanom Gavazzijem, što je uostalom i dokumentirano (Pletenac 1995/6).

direktorom Narodnog muzeja u Splitu, te sam s njim surađivala sve do II. svjetskog rata. Radila sam povremeno u Splitu, te sam s njim u dogovoru izradila 8 figura narodnih nošnji oko 80 cm visine, u drvu, možda stoje još i danas. Osim toga, izradila sam u akvarelu razna ženska pokrivala za glavu, većinom dalmatinska. Nakon rata nisu se više nalazila u muzeju, vjerojatno su bile ukradene.¹⁴ Zabilježila sam i mnogo detalja vezova, tkanja i nakita. Naklada 'Kugli' izdala je bila dopisnice po tim akvarelima. Tokom godina zabilježila sam priličan broj narodnih nošnji, te sam naučila diviti se geniju našeg naroda, pogotovo stvaralačkom daru naših žena koje su znale sve utjecaje sa istoka i zapada, gotike, baroka i renesanse prilagoditi divnim instinktom svojoj okolini i svom životu u tradiciji" (Vranić 1995/6).¹⁵

Muzej u Splitu je imao razna imena: Pokrajinski muzej za narodni obrt i umjetnost, Muzej za narodoznanstvo i narodnu industriju, Narodni (etnografski) muzej, gdje je naziv "narodni" upotrijebljen u smislu Radićeva "narodoznanstva", sinonimom za etnologiju, gdje se riječ etnos zamjenjuje riječju narod; rečeni naziv u svakom slučaju ne implicira značenje "nacionalni" te shodno tome "opći muzej", kako je to bilo popularno u vremenu prve polovice 20. stoljeća, te na kraju Etnografski muzej. Dok se je rabio naziv Narodni muzej, a to je bilo u razdoblju kada ga je preuzimala splitska općina 20-tih godina 20. stoljeća, u zaglavlju muzejskog memoranduma su ispod naslova "Narodni muzej" stajali natpisi "Etnografski odjel, Umjetnički odjel, Umjetnički obrt", što je bilo pomodno preuzimanje nazivlja i organizacije muzeja u to vrijeme, ali i derivat starijega (prvotnoga) naziva Etnografskoga muzeja, kojim se htjelo na opisni način iskazati osnovne smjernice muzeja. Ova potreba se ukida razdvajanjem etnografskog i umjetničkog "odjela" muzeja, kada se 30-tih godina 20. stoljeća jasno profiliraju Etnografski muzej i

¹⁴ To je očito nesporazum, jer su svi ti predmeti danas u muzeju. Tijekom Drugog svjetskog rata rata su se eksponati sklanjali na sigurnija mjesta.

¹⁵ Godine 1935. Museum für Völkerkunde iz Berlina otkupio je njene figurice u narodnim nošnjama. To je znani podatak. Manje znani je onaj da iste takve ima u svojoj zbirci i Etnografski muzej Split, i da su na njima obrađene sve regije u Hrvatskoj i u tadašnjoj Jugoslaviji. Kustosice Etnografskog muzeja Split, pri svojem posjetu Museumu für Völkerkunde 1990. godine su uspjele naći samo tri takve figurice. Na međunarodnoj izložbi u Parizu 1937. godine bile su izložene i njene figurice (Vranić 1995/6).

Galerija umjetnina (Braica 2000).¹⁶

S druge strane, Salamon Berger,¹⁷ vrijedni osnivač Etnografskog muzeja u Zagrebu, naročito je poticao razvoj kućnog obrta (Berger 1913, 1930),¹⁸ te proizvodio i prodavao tekstilne materijale s folklornim motivima.¹⁹

Njegovi trgovački i prosvjetni planovi nisu se u cijelosti ostvarili, ali što je najvažnije utemeljio je najveći hrvatski etnografski muzej i to je njegov najvažniji doprinos etnološkoj znanosti (Gjetvaj 1989, Eckhel 1999).

Berger je, u vrijeme rukovođenja Etnografskim muzejom u Zagrebu, u muzej doveo *Zdenku Sertić*, slikaricu koja je bila zadužena da "crta i slika predmete iz muzejskih zbirki, tipove seoskih nošnji i kuća i momente pojedinih narodnih običaja" (Ivkanec, Mileusnić 1997).²⁰ Tako je ona tijekom svoga rada u muzeja

¹⁶ Tončića na mjestu ravnatelja nasljeđuju Dušan Stanojević i Aida Koludrović. *Stanojević, Dušan* (Split, 3. 03. 1909. – Split, 28. 08. 1981.) kipar, upravitelj Etnografskog muzeja u Splitu od 1944. do 1945. godine. Pokreće rad muzeja nakon ratnih godina. *Koludrović, Aida* (Kujbišev, Rusija, 1885. - Split, 12. 09. 1976.) u Etnografskom muzeju u Splitu radi od 1934. godine. Nakon Kamila Tončića istaknuta ravnateljica Etnografskog muzeja u Splitu, od 1946. do 1959. godine. U rad muzeja uvela je suvremene muzeološke koncepcije. Mijenja muzejsku postavu i bazira je na prikazu materijalne kulture Dalmacije. Značajna djela: *Ženske varoške nošnje u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji*, 1954, *Vrlika*, 1956 (Braica 2000).

¹⁷ *Berger, Salamon* (Mnešice, Slovačka, 25. 02. 1858. – Zagreb, 11. 01. 1934.) trgovac i industrijalac, utemeljitelj Etnografskog muzeja u Zagrebu. Otvara i trgovine i i školu za izobrazbu tkalja. Nastojao je razviti industrijsku proizvodnju narodnih rukotvorina (Eckhel 1999, Braica 2000).

¹⁸ Njegovo ime se pojavljuje i u obliku Salomon Berger.

¹⁹ U tim početnim godinama Etnografskog muzeja značajna je i *Belović-Bernadzikowska, Jelica* (Osijek, 25. 02. 1870. - Novi Sad, 30. 06. 1946.) folkloristica i književnica. Nakon studija na višim pedagoškim školama u Beču i Parizu (1889. – 1891.), učiteljica i ravnateljica škola u Hrvatskoj, Bosni i Vojvodini. Najznačajniji je njen etnografski rad, poglavito na skupljanju narodnih vezova, čije je izložbe organizirala po vodećim europskim središtima. Početkom stoljeća radi u *Obrtničko-umjetničkom i Etnografskom muzeju* u Zagrebu. Najznačajnija djela: *Građa za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada*, Sarajevo, 1898-1906; *O preporodu hrvatske veziljačke industrije*, Zadar, 1904; *Die Sitten der Südslaven*, Dresden, 1927 (Braica 2000). Suradivala je i sa Kamilom Tončićem, te objavljivala u njegovu "Koledaru" (Belović-Bernadzikowska 1913, 1914). Etnografski muzej Split ima u svojoj knjižnici separatan otisak njenog Tehnološkog rječnika iz 1906. godine (Belović-Bernadzikowska 1906).

²⁰ *Sertić, Zdenka* (1899. – 1986.) akademska slikarica, djelovala u

naslikala obimnu građu koja se može tretirati kao zasebni korpus ili album s tematikom narodnih nošnji.²¹

Etnografski muzej u Splitu nije imao stalno zaposlenog slikara crtača, ali je Kamilo Tončić imao mnogo kontakata sa slikarima te je naručivao cijele zbirke slika s etnološkim ili folklornim elementima.

Najuža suradnja bila je sa slikarima Zoe Borelli Vranski-Alačević, Virgil Meneghello-Dinčićem, Petrom Bibićem, Antom Franičevićem, L. Kleinmondom, Ivanom Mirkovićem, Gretom Turković i mnogim drugim (Vojnović 1997).²²

Zadržimo se još na Kamilu Tončiću (pošto je on nezaobilazna tema bliska svakome tko radi u Etnografskom muzeju Split),²³ i promotrimo što je izjavio pri svečanome otvorenju Galerije umjetnina 1. prosinca 1931. godine. Tončić tada obznanjuje svoj stav prema narodnoj umjetnosti, ali i objašnjava osnivanje same Galerije:

- *"Kad sam pred nekih 20 godina započeo da sakupljam radove naše narodne ornamentike, nisam mogao ni u snu pomisliti da*

Etnografskom muzeju u Zagrebu i profesorica na zagrebačkoj Ženskoj i Muškoj učiteljskoj školi. Specijalizirala se za slikanje folklornih sadržaja (Ivkanec, Mileusnić 1997).

²¹ Zdenka Sertić i Greta Turković, uz Zdenku Pexider-Sriću, bile su ponajbolje učenice slikara i pedagoga Ljube Babića.

²² A da bi Etnografski muzej bio mnogo bogatiji umjetninama, da se u vrijeme "obnove" nisu pretakali eksponati iz muzeja u muzej, dokumentira sačuvani dopis od 14. travnja 1945. godine, u kojem se navodi da se Etnografski muzej "odriče" (bože moj?!) prava na 31 umjetninu autora Miše, Kreinera, Katunarića, Botterija, Tartaglie, Vidovića, Račkog, Bužana, Medovića, Kljakovića, Marinkovića, Palavicinija, Rendića, Rosandića, Meštrović, Mirkovića, Tolića, Radovanija, Uvodića i Bukovca (sign. EMS-D-25/e-4, red. br. 440). Ili kada, između ostaloga, Muzej po nalogu Općine 1945. godine predaje Ženskoj zanatskoj školi nacрте ukrasnih motiva na tablama milimetarskog papira, koji su izrađivani za vrijeme Tončića (Čulinović-Konstantinović 1995/6).

²³ To je čovjek koji je početkom stoljeća surađivao i prijateljevao sa mnogim viđenim ljudima tadašnjeg Splita: književnicima Ivom Vojnovićem, Milanom Begovićem, Vladimirom Nazorom, Josipom Kosorom, Filipom Marušićem, Rikardom Katalinić-Jeretovim, Ivom Cippicom, Božom Lovrićem, Ivom Tartagliom i Dinkom Šimunovićem, slikarima Emanuelom Vidovićem, Josipom Lalićem, Virgil Meneghello-Dinčićem, Angjeo Uvodićem, Paškom Vučetićem, Karlom Inchiostri, Antom Katunarićem, kiparima Ivanom Meštrovićem, Tomom Rosandićem, Branislavom Deškovićem te Ivanom Rendićem i kompozitorom Josipom Hatzeom. Impozantan skup ljudi, zar ne?

ću u onim prostim kolibama i zabitim selima naći toliko obilje narodnog blaga (...) umjetničkog shvaćanja. Ta prva moja ideja postavila je temelje Etnografskom muzeju. Naša narodna ornamentika najbolji je izražaj istančanog i profinjenog ukusa i bujne mašte. Narodni su motivi puni neke čarobne snage i umjetničke ljepote (...) narodna umjetnička duša nije mogla da ostane ograničena oko samih ornamentalnih radova, već pojedini sinovi našeg naroda, zadojeni naslijeđenim umjetničkim sklonostima, a obrazovani stvorili su karakteristike naše nacionalne umjetnosti. Pa kao što narodne umotvorine rasijane (...) nisu pružale jedinstveni pogled u svu ljepotu, harmoniju boja i estetiku tako i radovi naših umjetnika raštrkani nisu mogli da nam pokažu jedinstvenu sliku njihove stvaralačke snage" (Čulinović-Konstantinović 1990).²⁴

Studiozan i predan rad Tončić reflektira vrlo dobro obrađenim materijalom u muzeju iako radi praktično sam. Tako se ispostavilo da je organizirao mrežu kazivača i dobavljača, a ankete o raznim stručnim pitanjima (muzejskim i etnografskim) slao je širom Dalmacije. Tako je poznata njegova anketa o tkanju, koje ga je posebno zanimalo, ali i druge njegove ankete (upitnice) su bile za ono vrijeme kvalitetne i dostatne razvitku etnološke struke. Kao primjer potrebno je navesti najraniju njegovu anketu koju je nazvao "Pitanja kod nabavljanja predmeta":

- *"a) Odakle je?
b) Točni nazivi čitava predmeta i svih njegovih sastavnih dijelova.
c) Čemu služi? Kada se upotrebljava? (Svaki dan ili u svečanim zgodama) Tko ga upotrebljava? (Muško, žensko,*

²⁴ Tončiću nije bio sklon arheolog don *Frane Bulić* (Vranjic, 4. 10. 1846. – Zagreb, 29. 97. 1934., arheolog, povjesničar i konzervator. Ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu, pokrajinski konzervator, osniva društvo "Bihać"; Cambi 1995, potpisan kao N. Ci.), zbog različitih koncepcija shvaćanja muzeološkog rada: dok je Tončić zastupao stav o skupljanju svega što je lijepo, Bulić se već povodio strogo i isključivo znanstvenim porivima, uostalom radio je u ustanovi s mnogo dužom tradicijom (Arheološki muzej u Splitu). Ili je možda uzrok netrpeljivosti u činjenici da je Tončić bio dobar s *Lujom Marunom* (Skradin, 10. 12. 1857. – Knin, 15. 01. 1939., osniva Kninsko starinarsko društvo 1887. godine, otvara Prvi muzej hrvatskih spomenika 1893. godine, pokreće časopis *Starohrvatska prosvjeta* 1895. godine; Bezić-Božanić 1995, navedena kao N. B. B.) iz Knina, Bulićevim konkurentom u to vrijeme.

odrasli, djeca).

d) Je li običan ili neobičan? (Tipičan, atipičan)

e) Tvar (materija) od koje je učinjen? Je li dotična tvar domaća ili unesena u sirovu ili prerađenu stanju. Tehnika (način) izradbe t.j. kako je izradjen. Naziv tehnike i vještine, kojom je izradjen. N.pr. koji od razliĉnih naĉina drvorezbarske vještine, koji od tkalaĉke, vezilaĉke? Koji od naĉina šaranja, bojenja itd.

f) Kakvoća izradbe? Ima li većinom bolje izradjenih ili gore od nabavljena predmeta.

g) Alat, kojim je izradjen, i ostale naprave za izradbu. Tvar od koje su ovi izradjeni. Nazivi njihove cjeline, kao i nazivi i sporednih njihovih djelova.

h) Ukras predmeta. Tehniĉka njegova izradba. Tvar ukrasa (n. pr. kod inkrustacije, tauširanja, veziva i tkiva itd.). Nazivi tehnike i ukrasnih (ornamentalnih) oblika. Imadu li ukrasi (šare, ornamenta itd.) kakovo posebno znaĉenje u svezi s vjerom ili praznovjerjem?

i) Kada je izradjen (godina izradbe i godišnje doba)? Tko ga je izradio? Da li samo jedno ili više lica (na pr. kod predmeta od koŹe treba navesti, da li je koŹu ustrojio onaj isti, koji je od nje izradio dotiĉni predmet). Ime lica, spol, narodnost, starost, zanimanje. Kakvi su mu roditelji i ostali srodnici s obzirom na vještinu izradjivanja dotiĉnih predmeta? Ako je lice doseljenik bilo tuđe narodnosti ili samo iz drugog kraja, je li odskora ili već odavno?

k) Je li predmet proizvod domaćeg obrta, pravljen samo za kućnu upotrebu ili ga je pravio obrtnik po zanimanju za prodaju? Je li taj izuĉen na selu ili u gradu?

l) Dimenzije t.j. mjere predmeta u prvom redu onih koji su navedeni u toĉki 2. c. (naznaka eventualne duŹine, širine, visine, dubljine, debljine, teŹine itd.).

m) Od koga je nabavljen?

n) Nabavna cijena (za one predmete koji su kupljeni. Svaki predmet po mogućnosti nacrtat, naslikat, fotografirat)."

Osim anketa, u godinama osnivanja i stvaranja muzeja, Tonĉić je bio agiln i u sastavljanju apela za pobuđivanje interesa prema "narodnom obrtu":

- "Više oĉiju, više i vidi.'. Zato molimo sve one što ljube napredak narodni, da strpljivo proĉitaju ove retke. Svrha im je pobuditi opći interes, da se pridigne narodni obrt u Dalmaciji, a osobito tekstilni za koji se radilo do sada

najmanje. A prije svakog posla u korist cijele zemlje, najpreče je da se izmijene misli i pristupi k njemu s ljubavlju i sa slogom mnogih.

Svaki dio čovječjeg znanja i mnjenja, razviti će se najlakše, donijeti će pravog ploda i postati će sastavni dio narodne kulture, ako se razvije iz onog što već u narodnom životu postoji: kao što u literaturi, tako i u umjetnosti u opće. O tom su napredniji narodi već uvjereni odavna, te svoju domaću kulturu oplemenjuju i nastoje da je tako oplemenjenu povrate puku, a onda prošire i van granica svoje domovine. Time podižu i svoju narodnu vrijednost i narodnu ekonomiju.

I mi smo počeli, sa više ili manje uspjeha, ostvariti ovu ideju. Ali nam teško može da uspije u onim granama kulture, gdje su drugi narodi dotjerali do zamjetne visine i gdje se ne možemo takmiti s njima. Nego, postoji i u pokrajini našoj nekoliko vrsti zajedničkog narodnog blaga, koje se nametnulo svijetu. To su naše narodne pjesme i neke narodne rukotvorine: i jednima i drugima, divi se kulturni svijet.

Od svijuh rukotvorina, uspjelo je steći glas i bolje razviti samo naše narodno vezivo i čipke, dočim o našim narodnim tekstilnim proizvodima, skoro ni govora nije bilo. Postiglo se samo to, da neki predmeti ovog pučkog obrta, služe strancima za neki kuriozitet ili kao predmeti za muzej, ali nikako kao stvari potrebite u životu.

Od toga narodu korist nikakva, osim što neka mjesta tim obrtom podmiruju svoje domaće potrebe. Ali se i to gubi sve više, dajući mjesta tuđim fabričnim proizvodima. Tome je više razloga.

Zaustavimo se časak na samim narodnim čilimima (sagovima) koji su ipak više na glasu nego drugi slični predmeti.

Ovo je umjeće došlo k nama s islamskom kulturom sa istoka. Postade narodno ali ne dostiže nikada svojih uzora ni ti podignu narodno blagostanje.

Ovome su, u prvom redu, uzrok sami stanovi, jer narod nije s tehnikom preuzeo i konstrukciju perzijskog stana u kom je (osim ostalog) osnova uspravno smještena, te onaj što tkaje, može da pregleda svoj rad, kao slikar svoju sliku. – Što nije tako dobro razvijen obrt bojenja (mašćenja) te što se kod toga služi vunom s reda, bez obzira na njezinu mekoću, sjaj itd. – Što narod primajući ovu vještinu od istočnjaka, nije razumio nekih simboličkih motiva, koji nemaju geometrijskog oblika,

nu pošto ih je već primio, preudesio ih je na štetu ukupne kompozicije. – Pošto je narodnoj ornamentici podlogom osnova što sastoji od usporednih žica u koje se poprijeko umeće potka, vežući žicu uz žicu, - na onim gdje se dotiče motiv motiva i boja boje, nastaju rupe, čemu bi se izbjeglo, kad bi bilo što više kosih, a manje, i mnogo kraćih, onih linija, što su usporedne sa osnovom. T. j. kad bi se što više služilo narodnim motivima od uskih paralelograma, trokuta i kosih pačetvorina. – Što tehnika naših stanova ne dopušta, da se izvede pravilna 'bordüra' sa sviju strana, dakle ne dopušta, da se linija simetričnosti mijenja po volji, već se mora uvijek držati onog pravca s kojim su položene žice u osnovi. – Napokon što je ovaj rad spor, pa konačni efekat nije u razmjeru sa trudom, troškom i vremenom što se uloži. Zato se stari, krasni ornamenti zamjenjuju sa drugim lakšim, na štetu umjetnosti i ljepote.

Kako je sa ovom granom tekstilnog obrta, tako je, nešto slična, i sa ostalima, pa narodni obrt, ujedno sa narodnom nošnjom, propada a strana industrija poplavljuje i zabitna sela, na štetu narodnog karaktera i narodnog blagostanja.

Da uznapreduje i ovaj dio narodnog obrta i postane pravom narodnom industrijom, koja će našu pokrajinu pridignuti u mnogom smislu, htjela se uvesti nova vrst stana, ali ima tu manu, što je prevelik za naše obične seoske kuće, pa se ne bi mogao udomačiti, što bi morao biti njegov glavni i jedini cilj. (...)

(...) Pisalo se ove retke, vjerujući, da svima, koji što mogu u ovome, neće nedostajati simpatije za narodno umjeće. Ako uspije ova akcija, prilagodjujuć ju modernim potrebama, predmeti našeg tekstilnog obrta neće samo ležati u muzeju, nego se kretati u živahnu prometu, što će narodu pribaviti i materijalne koristi i dobar glas. Kako je ovaj obrt u našoj zemlji već poznat, ali raznovrstan i po vrsti i po svrsi njegovoj, teško, da se što za njegov razvitak učini, ako ne bude neke stalne osnove i jedinstva u akciji. To će se postići sporazumnom i dobrom voljom mnogih.

Moli se radi toga, da bi se uzelo ovo nekoliko redaka s ljubavlju k srcu i sve Vaše ideje, za koje mislite da bi koristile stvari, priopćite pišućemu, kao što bi ste mogli i htjeli učiniti da uspije.-“

I dvadesetih godina 20. stoljeća Tončić je agilan sakupljač, te, između ostalih aktivnosti, i nadalje šalje okružnice za poticanje

sakupljanja i oživljavanja narodnih rukotvorina. Tako u pismu od 16. veljače 1922. godine piše:

- *“Naš narodni Muzej želi, da sakupi sve ono što zasijeca u život narodni, što ispoljava narodnu umjetnost u čemu se ogledaju umjetnički osjećaji naše nacije.*

Između ostalih ornamenata razasutih po vezenju, tkanju i rezbarenju, odlikovali su se posebni ornamenti na jajima prilikom uskrasnih blagdana. Pisanice – kako ih narod nazivlje imadu karakteristike svakog kraja u kojemu su se šarale. Taj običaj propada a negdje ga je sasvim nestalo.

Naša je želja, da za Muzej saberemo oveću zbirku uskrasnih pisanica e da sačuvamo njihovu svijetlu uspomenu.-

Zato Vas najljepše molimo, da kod starijih žena, dadete našarati što veći broj različitih znakova i po mogućnosti da zabilježite naziv svakog pojedinog ornamenta. Dobro bi bilo kad biste nam i opisali način kako se u Vašem kraju šaraju uskrсна jaja.- Jesu li postojale kakve igre, sa uskrsnim pisanicama? Zašto ih šaraju i što o tome misli naš narod? I ostalo što znate, o uskrsnim pisanicama pribilježite i javite nam.-

Vjerujući u Vašu ljubav za sve ono što je naše, narodno, stalni smo, da ćete se odazvati našoj želji i da ćemo i Vaše ime na dostojno mjesto zabilježiti u nizu ostalih časnih imena, koja pripomažu, da podignemo veliki spomenik narodnom geniju i našoj kulturi, koja je nikla u selu i planini.-

Sve troškove za jaja, bojenje i pakiranje podmirit će uprava Muzeja.”

Sličan dokument, zapravo dopis, sročен je 7. veljače 1928. godine, a naslovljen je don Kerubinu Šegviću iz Maslinice na Šolti, gosp. Marti Hrdalo iz građanske škole u Benkovcu i don Niki Deliću vjeroučitelju iz Makarske:

- *“Možda, da Vam je poznato, da u Splitu opstoji Narodni Muzej u kojem je sabrano silno bogatstvo narodnog umijeća. Ovdje na važnoj trgovačkoj i prometnoj tački, u centru naše Dalmacije, gdje danomice prolaze ugledni stranci naš je Muzej predmet općeg interesovanja i od velike važnosti.*

Dok se učeni stranci dive palači velikog Cara dotle su zapanjeni prirodnom nadarenošću našeg naroda i njegovom pjesničkom i umjetničkom intuicijom.

Zato Narodni Muzej osim toga što vrši kulturnu ulogu okolo spasavanja narodne umjetnosti i etnografije, s druge strane najbolje reprezentira našu naciju i njezine umjetničke

kvalitete.

U slobodnoj našoj državi, dužnost nam je da podvostručimo rad oko prikupljanja ostataka bogatog i raznolikog narodnog umijeća da spasimo sve ono što nas najbolje karakterizira kao poseban i svoj narod, da i najmanju njegovu starinu, koju je on sam izradio i svojem domu namijenio pridignemo i otmemo propasti.

Suviše naš Muzej služi kao model, kao neishrpljiv uzorak, za apliciranje narodnih ornamenata u rezbarstvu, vezenju, čipkarenju i tkanju, koje se njeguje na Tehničkoj srednjoj školi u kojoj je i namješten Muzej.

Rad svih ovih razloga, obraćamo se na Vas, da nam budete pri ruci, da nam olakšate rad, da nastojite u Vašem kraju sakupiti sve ono što znate, da spada u narodnu etnografiju i što zaslužuje da se sačuva. Da Vam bude olakočen posao držite se slijedećih upita:

1. Muška i ženska nošnja u starije i sadanje doba.

Što se je promjenilo a što ostalo.

Nazivi pojedinih djelova.

Može li se dobiti potpuna narodna nošnja?

2. Vez, čipke, pletivo i tkanje. Kakav je taj rad bio u starije doba a kakav je danas?

Zašto propada narodna nošnja i narodni elementi?

3. Živu li u Vašem kraju postarije žene, koje znadu mastiti (tangati) vunu sa raznim korenjem i travama.

4. Rezanje u drvu: preslice, vretena, kiščići, daščice, sjedalice, stolčići, sinije, sofre, skrinje, kreveti, štapovi, kosišta, lule i kamiši, bukare, kutliči, ploske, kutije, gusle, svirale, diple, kavele itd.

5. Nadgrobni spomenici i kičenje grobova djevojaka i mladića.

6. Bojenje uskrasnih jaja.

7. Dali se u Vašem kraju izradjuju litari, pašnjače i podkolnjače. Ima li starijih takovih predmeta? Tko ih je izradjivao i tko ih danas izradjuje? Bili se mogao dobiti originalni kalup na kojem se izradjivalo.

8. Ima li starinskih djeverdara, malih pušaka, fišeka, masnjača, arbija, mašica lijepo izradjenih i urešenih.

Uvjereni smo, da ćete se odazvati našoj molbi i da ćemo Vas moći ubrojiti u četvrtu naših kulturnih radenika, koji neumorno rade, da naš Muzej procvjeta i napreduje."

Dva etnografska muzeja (zagrebački i splitski) su prava

ostavština globalizacijskog procesa koji, uz dva svjetska rata, do sredine 20. stoljeća uništava sve pokušaje Bergera i Tončića da pomoću narodnih rukotvorina zarade imetak ili utemelje škole.²⁵ U njima su sačuvani svi trudi na sakupljanju narodnih nošnji i ostalih rukotvorina, a to su bile periferne djelatnosti ovih ljudi.

Treba spomenuti i osnivanje Katedre za etnologiju na zagrebačkom Filozofskom fakultetu 1924. godine,²⁶ gdje prevladava zapisivačka i fotografska dokumentacija. Katedra simbolizira osnutak moderne hrvatske etnologije. Može se primjetiti da je u ovaj proces uvršten i Odbor za narodni život i običaje (osnovan 1888. godine)²⁷ te časopis *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* (pokrenut 1896. godine) ali oni ipak nisu stvorili modernu etnologiju kao znanost.²⁸

Ali za priznati je da se zbog Odbora za narodni život i običaje i *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena* javlja još jači zamašnjak u guranju etnologije ka svome cilju. Naime, kod njih se kao pokretač javlja politika i to politika Hrvatske seljačke stranke,²⁹

²⁵ Potrebno je istražiti koliki utjecaj imaju u svim opisanim procesima (osobito globalizacijskim) i sudjelovanje ovih utjecajnih ljudi u raznim udruagama, osobito u, tada popularnim, masonskim ložama. U Tončićevim uspjesima sigurno veliku ulogu ima i članstvo u splitskoj masonskoj loži "Pravda". Ivan Mužić ga nalazi na popisu te lože u dva navrata: u prepisu iz 29. srpnja 1942. godine, pod rednim brojem 57. i u spisku živih članova bivše masonske lože od 1. studenoga 1957. godine, pod rednim brojem 18. Taj zapis glasi: "*Tončić ing. Kamil, pok. Josipa, rođen 28. X. 1878. god u Zadru. Ex. činovnik na Banskoj upravi, direktor muzeja narodnih rukotvorina. Stanuje u Splitu, Slavićeva br. 35.*" (Mužić 2001).

²⁶ *Etnološki zavod Filozofskog fakulteta* osnovan je kao zasebna organizacijska jedinica Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1924. godine

²⁷ *Odbor za narodni život i običaje* osnovan u okviru HAZU 1888. godine. Prvenstveno radi na sakupljanju rukopisnog arhiva i objavljivanju. Prvotno ime *Odbor za folklor* 1950. godine mijenja se u *Odbor za folklor i antropogeografiju*, a 1953. godine u *Odbor za narodni život i običaje*. Značajan je bio časopis *Zbornik za narodni život i običaje*.

²⁸ Godine 1963. osniva se *Etnološki zavod HAZU* zbog efikasnijeg istraživačkog rada u okviru Akademije.

²⁹ Naročito je zapaženo djelovanje Rudolfa Hercega uoči Drugoga svjetskog rata. On je kao ideolog Hrvatske (radničke) seljačke stranke uzdigao etnologiju na razinu ideologije pokreta (Rihtman-Auguštin 1997). *Herceg, Rudolf* (Pristava kraj Tuhelja, 28. 03. 1888. – Tuhelj, 22. 03. 1951.) završio pravo u Zagrebu. Kao član HRSS-a izabran 1920. i 1923. za narodnog zastupnika. Uređivao stranački list *Dom*, predsjedao Seljačkom slogom te organizirao prosvjećivanje seljaštva. Priredio *Sabrana djela Antuna Radića*

sa braćom Antunom³⁰ i Stjepanom Radićem³¹ na čelu. *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* Antuna Radića iz 1897. godine je začetak modernog etnološkog istraživanja, ali je prvenstveno zapamćena kao osnova za zapisivačku djelatnost, odnosno etnografski rad.³²

Muzeji i svi oni što su im prethodili bili su *temelj*, Odbor i Zbornik *inicijalna snaga*, a Katedra, sa istaknutim profesorima Milovanom Gavazzijem³³ i Branimirom Bratanićem,³⁴ najzad

u 19. svezaka. S Matom Ujevićem jedan je od pokretača Hrvatske enciklopedije (Hrvatski leksikon 1996, bez naznake autora). Izbor iz popisa literature Rudolfa Hercega vidi na kraju.

³⁰ *Radić, Antun* (Trebarjevo Desno kod Siska, 11. 06. 1868. – Zagreb, 10. 02. 1919.) etnograf i etnolog, doktor filozofije. Studirao slavistiku u Zagrebu i Beču 1891. - 1892. godine. Doktorirao iz filozofije 1892. godine temom *O nekim eshatološkim motivima u hrvatskoj književnosti*. Začetak modernoga etnološkog istraživanja u Hrvatskoj smatra se izdavanjem Radićeve *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, iz 1897. godine. To je upitnik za istraživanje i obuhvaća sve što se u to vrijeme smatralo "narodnim životom". Na temelju ovoga upitnika skupljena je ogromna građa o narodnom životu u Hrvatskoj i u ostalim južnoslavenskim zemljama. Razradio problem narodne kulture i narodoznanstva (etnologije) kao znanosti (Braica 2000).

³¹ *Radić, Stjepan* (Trebarjevo Desno, 11. 07. 1871. – Zagreb, 8. 08. 1928.) političar i pisac, s bratom Antunom osniva Hrvatsku seljačku pučku stranku (Opća enciklopedija 1980, bez naznake autora).

³² Imali su braća Radić i sestru. To je *Jajnčerova, Kata* (Trebarjevo Desno, 23. 11. 1876. - Martinska Ves, 8. 03. 1953). Po uputama brata Antuna napisala je etnografsku monografiju *Trebarjevo. Narodni život i običaji*, objavljenu u Zborniku za narodni život i običaje.

³³ *Milovan Gavazzi* (Gospić, 18. 03. 1895. – Zagreb, 20. 01. 1992.) u Etnografskom muzeju u Zagrebu radi od 1923. do 1927. godine, kada prelazi na Filozofski fakultet, gdje zamjenjuje Petra Bulata kao pročelnik Odsjeka za etnologiju. Bio je direktor Etnografskog muzeja od 1939. do 1941. godine. Istražio hrvatski etnički prostor i postavio temelje etnološkom znanstvenom radu u Hrvatskoj. Bavio se kulturnom analizom, odredio tipove kultura i područja njihova rasprostiranja na jugoistoku Europe te slojevitosti pojedinih kulturnih pojava. Osim poredbenih studija objavio istraživanja praslavenskog kulturnog sloja. Dobitnik Herderove nagrade. (Braica 2000). Bibliografiju Gavazzijevih radova vidi u: Belaj 1995/6.

³⁴ *Branimir Bratanić* (Jastrebarsko, 16. 05. 1910. – Zagreb, 12. 05. 1989.) diplomirao jugoslavistiku (1932) i etnologiju (1936) u Zagrebu. Profesor etnologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu od 1955. godine, dugogodišnji pročelnik *Odsjeka za etnologiju*, razvio djelatnost u međunarodnim ustanovama etnološke kartografije. Istraživao oraće sprave,

utemeljitelj moderne hrvatske etnologije. Uz kasniji Institut za etnologiju i folkloristiku (osnovan 1948. godine u Zagrebu,³⁵ na čelu sa Vinkom Žgancem)³⁶ i Hrvatsko etnološko društvo osnovano 1959. godine,³⁷ to bi bio *who-is-who* hrvatske institucionalne znanstvenotvorne etnologije.

Moram napomenuti da su, prije Milovana Gavazija (i Branimira Bratanića)³⁸ koji utjelovljuju hrvatsku nacionalnu etnologiju, u Zagrebu počeli djelovati dvojica profesora koji su se bavili etnologijom – to su bili Aleksandar Gahs i Petar Bulat. Zbog toga što su relativno slabo poznati u stručnoj etnološkoj javnosti potrebno je nešto više reći o radu obojice.³⁹

Aleksandar Gahs (Požega, 10. 07. 1891. – Zagreb, 1. 12. 1962.), antropolog, do 1960. godine vodi Katedru za uporednu nauku o religijama, osnovanu 1923. godine na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. To je zapravo bila prva katedra s etnološkim sadržajem. Predavao je opću i religijsku etnologiju u funkciji studija teologije i bio je vrstan stručnjak za sibirске narode (vidi u: *Etnologija. Povijest odsjeka*). Za njega se može reći da je predstavnik etnologije koja daje prvenstvo običajnosti i religioznosti, za razliku od Gavazzijeva pristupa. Njegova nacionalna usmjerenost u etnologiji i znanosti uopće ne bi trebala biti upitna (Škreblin 1963, Doppelhammer 1963, Muraj 1998, potpisana kao A. Mj.).

Godine 1910. odlazi na studij medicine u Beč, ali 1911. upisuje Teološki fakultet u Zagrebu, koji završava 1915. godine.

pitanja opće etnologije i etnološke kartografije. Osnivač je Centra za etnološki atlas i jedan od osnivača časopisa *Current Anthropology* (Braica 2000).

³⁵ Nekada pod nazivom *Institut za narodnu umjetnost*, kasnije *Zavod za istraživanje folklor*.

³⁶ *Vinko Žganec* (Vratišinci, 1890. – Zagreb, 1976.) etnomuzikolog, osnivač i direktor Instituta za etnologiju i folkloristiku od 1948. do 1952. godine (*Opća enciklopedija* 1982, bez naznake autora). O radu Instituta vidi: *Uz pedesetu obljetnicu* 1998, *Narodna umjetnost* 1998, *Vitez* 1998.

³⁷ Strukovno udruženje etnologa, izdaje časopis *Etnološka tribina*, nekada *Izješća*.

³⁸ Ili barem u isto vrijeme s Gavazzijem.

³⁹ Uostalom, slabo je poznat još jedan etnolog. To je *Stojanović, Andrija* (25. 11. 1914. – 8. 01. 1985.) koji je s Milovanom Gavazzijem radio na znanstveno – etnološkom filmu; radio je na Odsjeku za etnologiju i autor je mnogih etnoloških dokumentarnih filmova; u pisanim djelima bavio se posebice otokom Mljetom; djela: *Brnestra*, 1960, *Jadranska lira*, *Narodna umjetnost IV*, 1966. Imao sam priliku upoznati se s radom Stojanovića kada sam, kao studnet, sredio filmski arhiv na tadašnjem Odsjeku.

Godine 1919. odlazi u Lyon na više studije gdje 1921. stiče doktorat teologije. Nakon toga odlazi u Beč i kroz tri semestra kod Wilhelma Schmidta specijalizira se u studiju etnologije i pretpovijesti. Na zagrebačkom Bogoslovnom fakultetu 1923. godine preuzima predavanje povijesti religija, 1924. postaje izvanredni, a 1926. godine redovni sveučilišni profesor.

Kratka biografija Aleksandra Gahsa objavljena je i u "International Directory of Anthropologists" (1938):

- "Rođen 1891. Požega, Hrvatska, Jugoslavija; doktorat teologije Lyon 1921, studij etnologije, Sveučilište Beč, 1921-1923; redovni profesor poredbene religijske povijesti Sveučilišta u Zagrebu 1926; član Etnološkog društva u Leipzigu; bavi se općom etnologijom (kulturnom antropologijom), napose religijama primitivnih naroda; sada istražuje religije sjeverne Azije, u vezi sa čitavim kompleksom šamanizma u njegovu odnosu na druge ezoterijske kultove (plemenske inicijacije, primitivna tajna društva, tantrizam, itd.) i lunarne mitove" (prema Doppelhammer 1963).

Značajno je spomenuti da je na Radio-stanici Zagreb vodio tečaj iz etnografije, etnologije i pretpovijesti od 7. siječnja 1932. godine do 28. ožujka 1933. godine. U Bogoslovskoj smotri, nadalje, značajni su mu radovi:⁴⁰

- Religija prakulture. *Bogoslovska smotra*. sv. XII-XIV.
 - "Sveti dani" primitivnih naroda. *Bogoslovska smotra*. sv. XXVII.
 - Problemi moderne i stare magije. *Bogoslovska smotra*. sv. XXXII.
- U Hrvatskoj enciklopediji izlaze mu članci:⁴¹
- Animizam.
 - Astralni kult.

⁴⁰ U *Bogoslovskoj smotri*, godište 52, (iz 1982. godine), br. 1-2, je objavljena Bibliografija Bogoslovske smotre, a na 318. strani se nalazi, pod natuknicom Gahs, nekih 17 naslova, što radova što recenzija koje je on objavio u ovome časopisu.

⁴¹ U *Hrvatskoj enciklopediji* kao urednik struke (Etnologija, etnografija i antropologija) imenovan je dr. Milovan Gavazzi, dok je kao suradnik naveden dr. Aleksandar Gahs. Iz toga je lako zaključiti da su se poznavali, barem na stručnom planu, jer je Gavazzi na opširne priloge profesora Gahsa dodavao po pasus svoga teksta. Kroz priloge u Hrvatskoj enciklopediji se može vidjeti razlika u pristupu između ovih dvaju velikana hrvatske etnologije. Gavazzi je napisao i nekrolog profesoru Gahsu (Gavazzi 1962, naveden kao M. G.).

- Brahman.
- Brahmanizam.
- Brak.
- Budha.
- Budhizam.
- Čovjek (u prethistoriji).
- Demonizam.
- Dobni razredi.

U izdanju Hrvatske bogoslovne akademije objavljene su mu dvije rasprave:

- 1928. *Krapinski čovjek i njegovi suvremenici*.
- 1932. *Historijski razvoj porodice*.

Kao predavač na katedri Povijesti religija kroz četrdeset godina napisao je brojne skripte. Tako je njegova skripta iz 1936. godine "Povijest i psihologija religije uopće" na 77 strana, godine 1946. prerasla u knjigu "Religija i magija u povijesti ljudskog roda" na 457 stranica.

Suraduje Gahs s poznatim etnologima P. W. Schmidtom, W. Koppersom,⁴² P. Schebestom,⁴³ i postaje vrlo bliski suradnik bečke kulturno povijesne škole. Bio je sudionikom pri osnutku Etnološkog društva u Leipzigu. Sudjelovao je na IV., V. i VI. zasjedanju *Semaine Internationale d'Ethnologie Religieuse*, zatim na I. Međunarodnom kongresu Antropoloških i etnoloških znanosti u Londonu, držao je predavanja u bečkom Antropološkom društvu i u Etnološkom seminaru Bečkog sveučilišta kod W. Koppersa. Predavanja su

⁴² *Koppers, Wilhelm* (1886. – 1961.) austrijski etnolog, profesor u Beču (1928.) i predstojnik Etnološkog instituta u Beču (1929. – 1938. i 1945. – 1951.). Začetnik je teorije kulturnih krigova. Proučavao je kulture lovaca i sakupljača plodova Južne Amerike (1920. – 1921.) i središnje Indije (1938. – 1939.) Napisao dvjestotinjak radova. Značajnija djela: *Unter Feuerland-Indianern*. 1924, *Bhili središnje Indije*. 1949, *Primitive Man and His World Picture*. 1952.

⁴³ *Schebesta, Paul* (Pietrowice Wielkie, Poljska, 20. 03. 1887. – Beč, 17. 09. 1967.) etnolog i istraživač, eksponent teorije kulturnih krugova. Od 1912. – 1916. misionari u Mozambiqu. Jedan od prvih koji je sistematski istražio pigmejska plemena na 6 ekspedicija od 1924. – 1955. (Kongo, Filipini, Malajski poluotok). Djela: *Bei den Urwaldzwerger von Malaya*. 1927, *Orang-Utan*. 1928, *Bambutu, die Zwerge vom Kongo*. 1932, *Vollblutneger und Halbzwerge*. 1934, *Der Urwald ruft wieder*. 1936, *Menschen ohne Geschichte*. 1947, *Die Bambutu-Pygmäen von Ituri*. sv. 1-4. 1938-1950, *Der ewige Ruf*. 1948, *Die Negritos Asiens*. sv. 1-3. 1952-1957, *Ursprung der Religion*. 1961 (www.aeiou.encyclopedia).

objavljena u raznim publikacijama, a u zbornicima navedenih kongresa nalazimo slijedeće radove Gahsa:

- 1928. *Blutige und unblutige Opfer bei den altaischen Hirtenvölkern*. Milano.
- 1928. *Die familie bei altaischen Völkern*. Luxembourg.
- 1934. *Die Menschenopfer im zirkumpazifischen Gebiete und ihre mythologische Grundlage*. London.
- 1934. *Zum Ursprung des Menschenopfers. – Methodologisches zur Mythendeutung*. Bruxelles.

Dva predavanja objavljuje mu "Sitzungsberichte der Mitteilungen der Anthropologischen Gessellschaft in Wien":

- 1930. *Die kulturhistorischen Bezeihungen der östlichen Paläosibirier*. Bd 60.
- 1935. *Zirkumpazifische Menschenopfer, Geheimgesellschaften und Schamanenweihen in mythologischer Beleuchtung*. Bd 65.

Objavio je još jednu značajnu raspravu:

- 1936. *Beziehungen des Ašvamedha zum "jenisseischen" Innerasien. Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik. Bd IV: 395-403.*

U sklopu ovih rasprava, u domaćoj etnološkoj javnosti pažnju je pobudila njegova radnja:

- 1929. *Kult lunariziranog Praoca kod istočnih Paleosibiraca. Godišnjak Sveučilišta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu: 56-92.*

U svijetu mu je najpoznatija i najcjenjenija rasprava, objavljena u Spomen knjizi povodom 60 godišnjice života P. W. Schmidta, u kojoj se pomoću etnoloških paralela kod sjeverno-azijskih naroda tumače pretpovijesni nalazi spiljskog medvjeda u Drachenlochu i Peterschöhle kao primicijska žrtva Najvišem Biću:

- 1928. *Kopf-, Schädel- und Langknochenopfer bei Rentiervölkern*. Beč.

Objavljivao je u slijedećim časopisima i publikacijama:

- *Katolički list* (1920-1921, 1925)
- *Hrvatska prosvjeta* (1921)
- *Glasnik Biskupije bosanske i srijemske* (1922, 1925)
- *Sv. Cecilija* (1923–1924)
- kalendar *Danica* (1925)
- *Compte rendu de la IVe session de la Semaine international d'ethnologie religieuse* (Pariz 1926)
- *Hrvat* (1925)

- *Hrvatska straža* (1932)
- *Compte rendu de la premiere session du Congres international des sciences anthropologiques et ethnologiques* (London 1934)
- *Hrvatski dnevnik* (1939)

Glavno i posljednje životno djelo, koje je naslovio tri dana prije smrti, mu je:

- *Studien über esoterische Kulte und über das Menschenopfer*

Rad, u kojem se dokazuje podrijetlo sjeverno-azijskog šamanizma iz poljodjelskih kultura s juga, je nažalost ostao nedovršen. S rezultatima toga rada su se, njegovim odobrenjem, okoristili P. W. Schmidt u djelu "Der Ursprung der gottesidee" (sv. X, str. 648) i P. W. Koppers u raspravi "Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen" *Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik*, sv. IV, 1936, str. 314-320.⁴⁴

Dio radova ostao je u rukopisu:

- *Južnoazijsko podrijetlo sibirskog šamanizma*
- *Od daramulunske inicijacije u jugoistočnoj Australiji do orijentalno-grčkih misterija*
- *Okosnica povijesti Kine u okviru njenih dinastija*

U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod oznakom Gahs Aleksa (!) postoji knjiga "*Budhizam*" iz 1924. godine, i to je sve što se od Gahsa može naći u pretraživačima hrvatskih biblioteka.

U knjižnici Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu postoje sačuvana sljedeća njegova djela:

- *Buddhizam*. 1924. Zagreb: Hrvatski katolički narodni savez. - 16 str.; 25 cm. - (Popularno naučna knjižnica "Hrvatskog katoličkog narodnog saveza"; 2) - *Sign.*: 134-92-60; 30-93-31.
- Kopf-, Schädel- und Langknochenopfer bei Rentiervölkern (sonderdruck). 1925. Wien: "*Anthropos*" - Administration, St.

⁴⁴ Za ovaj Gahsov rad se kod Koppersa zanimao i Mircea Eliade na Međunarodnom kongresu Povijesti religija 1958. u Tokiju. *Eliade, Mircea* (1907. – 1986.) je školovan kao filozof. Intenzivno je objavljivao iz teme povijesti religije i bio glavni urednik Macmillanove *Encyclopedia of Religion*. Bio je vrlo utjecajan, kroz svoje radove ali i kao dugogodišnji direktor odjela History of Religions na University of Chicago. Djela: *Kovači i alkemičari*. 1983, *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*. 1985.

Gabriel- Mödling: 231 - 268.; 28 cm - *Sign.: 1-93-31; 2-93-31.*

- *Problem moderne i stare magije [posebni otisak].* 1944. Zagreb: Tisak Narodne Tiskare. Posebni otisak iz "Bogoslovske smotre", 1944. 49 str.; 25 cm - *Sign.: 13-94-31; 21-94-31; 34-94-31.*
- *Religija i magija u povijesti ljudskog roda.* 1946. Zagreb. [s.n.]. 457 str.; 30 cm - *Sign.: 25-94-31sv1; 25-94-31 bsv1.*
- *Historijski razvoj porodice.* 1947. Split: Leonova tiskara. 15 str.; 23 cm - *Sign.: 103.143; 19-94-31.*
- *Znanost i religija* (skripta). 1952. Zagreb. [s.n.]. – 86 str. - *Sign: 119-95-34.*
- *Oleg Mandić - od kulta lubanje do kršćanstva: kritika uvoda i prvog dijela: prirodne religije.* 1955. Zagreb. [s.n.]. 65 str.; 30 cm. - *Sign.: 101-95-31.*⁴⁵

U svojoj prvoj knjizi "Buddhizam" (1924) Gahs opisuje religije Indije prije Buddhje, zatim opisuje njegov život, razlikuje i opisuje stariji (južni) i noviji (sjeverni) budizam. Donosi i tadašnje stanje budizma u Aziji i Europi, te na kraju i odnos budizma prema drugim religijama. Drugi tekst, onaj iz *Anthroposa* (1925), omaž je P. W. Schmidt, ⁴⁶ a "Problem moderne i stare magije" (1944) razmatra povijest religija i magije. Ista tema, samo u mnogo širem kontekstu, razmatra i njegova velika monografija "Religija i magija u povijesti ljudskog roda" (1946). Bavio se i povijesnim razvojem obitelji (1947), a napisao je i veliku kritiku knjige Olega Mandića⁴⁷ – "Od

⁴⁵ U knjižnici Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu nalazi se jedan sanduk neobrađene ostavštine Aleksandra Gahsa. Na ovim podacima zahvaljujem voditelju knjižnice Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu Ivanu Petrincu.

⁴⁶ *Schmidt, P. Wilhelm* (1868. – 1954.) preuzima ulogu voditelja kulturno-povijesne etnologije. Proučavao jezike Australije, jugoistočne Azije i Oceanije. Godine 1906. osniva list *Anthropos* i istoimeni institut. Sa suradnikom W. Koppersom razradio kulturne krugove te pokušao rekonstruirati povijest pomoću njih. Djelo: *Priručnik metode kulturno-povijesne etnologije.* 1937 (Braica 2000).

⁴⁷ *Mandić, Oleg* (Trst, 1906. - ?) sociolog, pravni i sociološki pisac. Profesor na Pravnom fakultetu u Zagrebu (Opća enciklopedija 1979, bez naznake autora). Potkraj pedesetih i na početku šezdesetih godina 20. stoljeća zagovarao je prekrštavanje *etnologije* u *etnografiju*, jer je po njemu i drugim marksistima etnološka teorija bila sadržana u Engelsovoj *Porijeklu porodice*, a etnolozi su se trebali bavili pukim skupljanjem građe (Rihtman-Auguštin 1997a). *Engels, Friedrich* (Barmen, 28. 11. 1820. - London, 5. 08.

kulta lubanje do kršćanstva" (Gahs 1955).⁴⁸

U osobnoj posveti P. Schmidta u IX. svesku njegova djela "Der Ursprung der Gottesidee" stoji:

- *"Meinem treuen Schüler und erfolgreichen Mitarbeiter auf neuen Gebieten Prof. Dr. A. Gahs in Verehrung und Dankbarkeit gewidmet von seinem alten Lehrer. 3. 2. 52."*⁴⁹ (Doppelhammer 1963).⁵⁰

Zamjetne su i polemičke rasprave u kojima je Aleksandar Gahs sudjelovao. Od etnologa naročito je polemizirao s Mirkom Kus Nikolajevim (Kus Nikolajev 1927, 1932, 1933).⁵¹

U nekrologu koji mu je posvetio, Milovan Gavazzi piše:

- *"Još u vrijeme kapelanske službe u Slavoniji raste njegov interes za etnologiju, antropologiju i prehistoriju (napose antropogenezu, paleoantropologiju pa paleolitik). Zbog talenta, znanja više jezika i ambicija za naučni rad bude poslan u Enghien (Belgija) na studij u tamošnjem misijskom zavodu a poslije 1921. do 1923. u Beč. Tu postaje učenik p. Wilhelma Schmidta, upoznaje i druge tamošnje etnologe i prominentne stručnjake drugih bližih disciplina (Heine-Gelderna,⁵² Schebestu, Koppersa, Menghina⁵³ i dr.), održava*

1895.) njemački filozof i revolucionar. Zajedno s Karlom Marksom osnivač nove filozofije (dijalektički i povijesni materijalizam). *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države* iz 1884. je jedno od najvažnijih djela marksističke sociologije (Opća enciklopedija 1977, bez naznake autora).

⁴⁸ Etnografski muzej ima primjerak knjige Olega Mandića iz 1954. godine (Mandić 1954).

⁴⁹ U slobodnom prijevodu: *Mome vjerom učeniku i uspješnom suradniku na novim područjima pr. dr. A. G. s poštovanjem i zahvalnošću posvećeno od njegova starog učitelja.*

⁵⁰ Profesor dr. Stjepan Doppelhammer nasljeđuje od dr. Aleksandra Gahsa katedru. Vidi izbor njegovih radova na kraju (Doppelhammer 1963-1966).

⁵¹ *Kus-Nikolajev, Mirko* (Zagreb, 11. 05. 1896. - Zagreb, 18. 03. 1961.) etnolog i sociolog. Diplomirao na Prirodoslovno matematičkom fakultetu i doktorirao 1924. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Izuzetno aktivan u sociologiji. Značajna su njegova istraživanja na polju primitivne umjetnosti. Napisao nekoliko etnografskih monografija: *O porijeklu licitarskog srca.* 1928, *Ekspresionizam u seljačkoj umjetnosti.* 1929, *Neki narodni običaji.* 1935 i dr. (Braica 2000).

⁵² *Heine-Geldern, Baron Robert*, (Grub, Donja Austria, 16. 07. 1885. - Beč, 25. 05. 1968.) etnolog i arheolog. Provodio je etnološka i arheološka istraživanja u Oceaniji, Americi i osobito u jugoistočnoj Aziji. Podučavao je u Beču, emigrirao u SAD; podržavao teoriju globalnih kulturnih veza. Djela: *Die Megalithen SO-Asiens.* 1928, *Urheimat und früheste Wanderung*

i dalje s njima veze i navraća češće u Beč, drži tamo predavanja (npr. u Anthropologische Gesellschaft).

U okviru njegove vrlo mnogostrane etnološke, prehistorijske i antropološke spreme najviše ga dakako privlači povijest religija pa dolazi na katedru te discipline na teološkom fakultetu u Zagrebu (kao redovni profesor od 1926). Posebno se i intenzivno bavi magijom uopće, esoterijskim kultovima, šamanizmom pa se u vezi s ovim posljednjim intenzivno bavi napose sibirskim narodima i njihovom kulturnom baštinom pri čemu mu, u poredbi s mnoštvom tadašnjih zapadnjačkih etnologa, vanredno mnogo vrijedi što se može služiti s lakoćom ruskim jezikom.

Premda je odlučno pristajao uz bečki ogranak kulturno-historijske škole, išao je i svojim vlastitim putevima, napose npr. u prosuđivanju vrstanja i odnosa dvaju osnovnih matrijarhatskih kulturnih krugova te škola i uopće u pogledu klasifikacija kulturâ” (Gavazzi 1962, naveden kao M. G.).

*Petar (Kristof) Bulat (Sućuraj, o. Hvar 29. 06. 1888.⁵⁴ – Beograd, 8. 04. 1945.) je bio etnograf, leksikograf, filolog i folklorist,⁵⁵ te prvi profesor na katedri etnologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, od njenog osnivanja 1924. do 1927. godine.⁵⁶ Gimnaziju je učio u Sinju i Šibeniku, a bogoslovlje u Makarskoj te filozofski fakultet (studij slavistike) u Münchenu, gdje i doktorira s temom *Die**

der Austronesier. 1932.

⁵³ *Menghin, Oswald* (Meran/Merano, južni Tyrol, 19. 04. 1888. - Buenos Aires, Argentina, 29. 11. 1973.), prehistoričar. Od 1918. – 1945. profesor na Bečkom Sveučilištu, 1928/29. dekan, 1935/36. rektor, 1930-1933. također profesor na Egyptian University u Cairu, 1948. profesor u Buenos Airesu, od 1957. također i na La Plata University. Član austrijskog i njemačkog Arheološkog instituta. Djela: *Urgeschichte der bildenden Kunst*. 1925 (sa M. Hoernesom), *Weltgeschichte der Steinzeit*. 1931, *Vorgeschichte Amerikas*. 1957.

⁵⁴ U Hrvatskom biografskom leksikonu naveden je drukčiji datum rođenja: "29. VI 1899" (Bašić 1989, navedena kao Na. B.).

⁵⁵ U skladu s time definira i etnologiju: "Narodoslovna nauka, t.j. etnologija bavi se izučavanjem postanka i razvoja naroda kao skupnih organizama i temelji svoje izvode i zaključke uz pripomoć antropologije, uglavnom na jeziku, umjetnosti, društvenom životu, običajima i religiji prostoga t. zv. primitivnog puka" (Bulat 1922: 56).

⁵⁶ Petar Bulat i Milovan Gavazzi objavljuju članke u istim brojevima časopisa *Narodna starina*, pa je i pretpostavka da su se poznavali, ako ne osobno, onda barem preko tih članaka.

Schelten aus dem Tierreich im Slavischen. Bio je gimnazijski profesor u Sinju i Bečkereku, te tajnik Filozofskog fakulteta u Zagrebu od 1920. do 1923. godine. Godine 1923. docent je u Skoplju te od 1924. profesor etnologije i etnografije na zagrebačkom Sveučilištu. Najzad, 1928. godine postaje profesor na Vojnoj akademiji u Beogradu.

Bavio se semantikom, etnografijom i leksikografijom. Bio je suradnik Stanojevićeve "Narodne enciklopedije" (1926 - 1929)⁵⁷ i jedan od urednika leksikona "Sveznanje" (Petrović 1937). Pripremao je veliki rječnik hrvatskoga književnog jezika (vidi u Hrvatska enciklopedija 1942). Važnija djela su mu:

- *Die Schelten aus dem Tierreiche im Slavischen.* 1916. Zagreb.
- Pučko praznovjerje i mitologija. *Narodna starina 1.*
- Prostonarodna filozofija o duši. *Narodna starina 3.*
- Mati zemlja. *Narodna starina 19.*
- Pogled u slovensku botaničku mitologiju. *Narodna starina 27.*
- Kukavica. *Narodna starina 31.*
- Iz života reči. *Južnoslovenski filolog IV. i V.*
Objavljuje radove u i drugim časopisima:
- *Južnoslovenski filolog.* 1921 – 1926.
- *Revue internationale des etudes balcaniques.* 1937-1938.

I kod njega se vidi odmak od Gavazzijeva tipa etnologije. Ali zbog svojih političkih uvjerenja u etnološkoj struci je ostao gotovo nepoznat. Naime, kao državni službenik otišao je u Beograd i tamo ostao kao profesor Vojne akademije, te prekinuo sve veze s katedrom. Tijekom rada u Beogradu promicao je ideju "jugoslavenskog jezika" i zauzimao se za ukidanje slovenskoga jezika (*Narodna odbrana* 1932-1933).⁵⁸

O Petru Bulatu Aleksandra Muraj kaže ovako:

- *"Riječ je o autoru čiji je interes bio usmjeren spram slavenske mitologije i semantike. Uz već spomenuti prilog (Pučko praznovjerje i mitologija, op. S. B.), u kojem se bavi kristijanizacijom slavenske mitologije i drugih pretkršćanskih tradicija, o tome svjedoče i drugi radovi.* Pogled u slovensku

⁵⁷ *Stanojević, Stanoje* (Novi Sad, 24. 08. 1874. – Beč, 30. 07. 1937) povjesničar, studirao u Beču kod V. Jagića i K. Jirečeka. Pokreće *Narodnu enciklopediju srpsko-hrvatsko-slovenačku* (1924/5/6?-1929). Godinama je proučavao povijesne izvore (Radojičić 1971, naveden kao Đ. S. R.).

⁵⁸ Te njegove ideje naišle su na oštru kritiku osobito slovenskih intelektualaca (Borko 1933, Miroslav 1933).

botaničku mitologiju *komparativna je studija o vegetacijskim kultovima među Slavenima, dok se u prilogu Kukavica bavi animalnim kultom. Potonja se studija smatra zapaženim prilogom i semantologiji (Hrvatski bibliografski leksikon 1989: 476). Prostonarodna filosofija o duši Bulatov je prilog animizmu. Uz pučke predodžbe o duši i njezine povezanosti s anatomijom čovjeka autor se bavi i vjerovanjem u nadnaravna bića poput more, vještica, vukodlaka. Posebnu je pažnju usmjerio i proučavanju odnosa spram kulta zemlje kao sveopće majke u studiji Mati zemlja. Kao i u većini svojih radova temu elaborira na komparativnom slavenskom materijalu"* (Muraj 1993).

Došavši do ove točke i nije teško prihvatiti tvrdnju dr. Vitomir Belaja da "hrvatska etnologija kao znanost o tradicijskoj kulturi Hrvata i dalje ostaje jednom od najnacionalnijih grana hrvatske znanosti" (Belaj 2001).

Da su oni raniji autori i njihovi radovi ostali samo u sferi znanosti nije više potrebno podrobnije elaborirati. Ali da se o njima toliko malo zna, čak i u znanstvenim i kulturološkim krugovima, naprosto nije prihvatljivo. Upravo zato temelji znanstvene discipline koju danas nazivamo etnologijom moraju biti istraženi, te se moraju postaviti na zasluženo mjesto u povijesti struke.

Literatura

- *Arhiv*. Split: Etnografski muzej Split.
- BABIĆ, LJUBO. 1934. *Umjetnost kod Hrvata u XIX. stoljeću*. Zagreb: Redovno izdanje Matice hrvatske.
- BABIĆ, LJUBO. 1943. *Boja i sklad*, Zagreb.
- BARJAKTAROVIĆ, MIRKO (M. Bić). 1958. "Drobnjaković, Borivoje", u *Enciklopedija Jugoslavije*. 3. *Dip-Hiđ*. str. 95. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.
- BARJAKTAROVIĆ, MIRKO (M. Bić.). 1971. "Vlahović, Mitar", u *Enciklopedija Jugoslavije*. 8. *Srbija-Ž*. str. 516. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- BARJAKTAROVIĆ, MIRKO. 1977. *Osnovi opšte etnologije*. Beograd.
- BAŠIĆ, NATAŠA (Na. B.). 1989. "Bulat, Petar (Kristof)", u *Hrvatski biografski leksikon*. 2. *Bj-C*. str. 476. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- BELAJ, VITOMIR. 1994. *Počeci hrvatske etnološke znanosti*

u europskom kontekstu. *Studia ethnologica Croatica* 6: 185-197.

- BELAJ, VITOMIR. 1995/6. Bibliografija radova Milovana Gavazzija. *Studia ethnologica Croatica* 7/8: 27-44.
- BELAJ, VITOMIR. 1998. *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. Zagreb: Golden marketing.
- BELAJ, VITOMIR. 1998. "Povijest etnološke misli u Hrvata", u *Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. str. 337-357. Zagreb: Matica hrvatska.
- BELAJ, VITOMIR. 2001. "Hrvati i njihova kultura", u *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. urednice Vitez, Zorica i Muraj, Aleksandra. str. 27-35. Zagreb.
- BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, JELICA. 1898-1906. *Građa za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada*. Sarajevo.
- BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, JELICA. 1904. *O preporodu hrvatske veziljačke industrije*. Zadar.
- BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, JELICA. 1906. *Gragja za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada. Po nalogu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. Prikupila Jelica Belović-Bernadzikowska (štampano kao manuškript)*. Sarajevo: Zemaljska štamparija. (Separatni otisak iz Školskog vjesnika).
- BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, JELICA. 1913. Naši narodni ornamenti. *Koledar Pokrajinskog muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu* 1: 6-21.
- BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, JELICA. 1914. Naša narodna dekorativna marama (Prilog k ispitivanju naše domaće tekstilne industrije), *Koledar Pokrajinskog muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu* 2: 5-14.
- BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, JELICA. 1927. *Die Sitten der Südslaven*. Dresden.
- BERGER, SALAMON. 1913. *Tragedija hrvatske tekstilne kućne industrije*.
- BERGER, SALAMON. 1930. *Za unapređenje naše kućne industrije*. Beograd.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, NEVENKA (N. B. B.). "Marun, Lujo (Stjepan)", u *Enciklopedija hrvatske umjetnosti. I. A- Nove*. str. 548. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- 1982. Bibliografija Bogoslovske smotre. *Bogoslovska smotra. god. 52. br. 1-2*.

- BOGIŠIĆ, BALTAZAR. 1866. O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnih običaja kod Slovena. *Književnik 1-3/4*.
- BOGIŠIĆ, BALTAZAR. 1874. *Gragja u odgovorima iz različitih krajevah slavenskoga Juga*. Zagreb.
- BOGIŠIĆ, BALTAZAR. 1972. *Pisani zakoni na slovenskom jugu* Zagreb.
- *Bogoslovska smotra 52/1-2*. 1982. Zagreb.
- BORKO, B. 1933. O "jedinstvenom književnom jeziku", kako ga vidi g. P. Bulat. *Nova Evropa 26/1*: 42-44.
- BRAICA, SILVIO. 1997. "(S)likovnost u Etnografskome muzeju", u *Umjetnost o narodu*. str. 11-16. Split: Etnografski muzej.
- BRAICA, SILVIO. 1998. *Retorikom Starih u Carstvu Znakova*. Split: Etnografski muzej Split.
- BRAICA, SILVIO. 1999. Pojmovnik hrvatske etnografije i etnologije. *Ethnologica Dalmatica 8*: 5-119.
- BRAICA, SILVIO. 2000. Iz povijesti hrvatske i svjetske etnologije (pojmovnik, drugi dio). *Ethnologica Dalmatica 9*: 5-26.
- BRAICA, SILVIO. 2000a. *90 godina Etnografskog muzeja Split 1910 – 2000*. Split: Etnografski muzej Split.
- BRAICA, SILVIO. 2001. Bibliografija muzejskih časopisa 'Koledar' i 'Ethnologica Dalmatica'. *Ethnologica Dalmatica 10*: 109-115.
- BRATANIĆ, BRANIMIR. 1976. "Pogled na 200 godina etnološke znanosti", u *Izvyješća*. str. 5-54. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.
- 1942. "Bulat, Petar", u *Hrvatska enciklopedija. Svezak III. Boja-Cleveland*. str. 503. Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.
- BULAT, PETAR. 1916. *Die Schelten aus dem Tierreich im Slavischen*. Zagreb.
- BULAT, PETAR. 1920. Beiträge zur slavischen Bedeutungslehre. *Archiv für slavische Philologie 37/3-4*: 460-491.
- BULAT, PETAR. 1922. Pučko praznovjerje i mitologija. *Narodna starina 1*: 56-61.
- BULAT, PETAR. 1922a. Prostonarodna filosofija o duši. *Narodna starina 3*: 234-243.
- BULAT, PETAR. 1924. *Jovan Skerlić kao nacionalista*. Skoplje.

- BULAT, PETAR. 1929. Mati zemlja. *Narodna starina*. Sv. 19. VIII. knj. 2 br.: 91-100.
- BULAT, PETAR. 1930. *Mati zemlja*. Zagreb: Etnološka biblioteka. br. 2.
- BULAT, PETAR. 1932. Pogled u slovensku botaničku mitologiju. *Narodna starina* 27. XI. knj. 1. br.: 1-26.
- BULAT, PETAR. 1932. *Pogled u slovensku botaničku mitologiju*. Zagreb: Etnološka biblioteka. br. 18.
- BULAT, PETAR. 1933. Kukavica. *Narodna starina* 31. XII. knj. 2. br.: 81-112.
- BULAT, PETAR. 1933. *Kukavica*. Zagreb: Etnološka biblioteka. sv. 19.
- BULAT, PETAR i NAKIĆ-VOJNOVIĆ, F. 1924. Iz života reči. *Južnoslovenski filolog* IV.
- BULAT, PETAR i NAKIĆ-VOJNOVIĆ, F. 1925/6. Iz života reči. *Južnoslovenski filolog* V.
- BULAT, PETAR i NAKIĆ-VOJNOVIĆ, F. 1940. *Gramatika italijanskog jezika sa čitankom za nižu i višu školu vojne akademije*. Beograd.
- BULAT, PETAR i NAKIĆ-VOJNOVIĆ, F. 1941. *Ilustrovani rečnik italijansko-srpskohrvatski*. Beograd.
- CAMBI, NENAD (N. Ci.). 1995. "Bulić, Frane", u *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*. 1. A-Nove. str. 136-137. Zagreb: Enciklopedija hrvatske umjetnosti.
- ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, VESNA. 1995/6. Aida Koludrović - direktor Etnografskog muzeja u Splitu. *Ethnologica Dalmatica* 4-5: 115-130.
- ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, VESNA. 1990. Proučavanje narodne kulture i Etnografski muzej u Splitu – u povodu osamdesete obljetnice muzeja. *Kulturna baština* 20: 37-56.
- DOPPELHAMMER, STJEPAN. 1963. Vjera u najviše biće kod starih indijskih naroda. *Bogoslovska smotra* 33/1: 63-80.
- DOPPELHAMMER, STJEPAN. 1963. Znanstveni lik prof. Aleksandra Gahsa. *Bogoslovska smotra* 33/1: 128-130.
- DOPPELHAMMER, STJEPAN. 1963. Schebesta Paul, Ursprung der Religion (Morus, Berlin 1961, str. 264). *Bogoslovska smotra* 33/1: 165-166.
- DOPPELHAMMER, STJEPAN. 1963. Renak Salomon, Orfeus. Opšta istorija religija. Svjetlost, Sarajevo, I, 1958, II. i III, 1960, IV, 1961. *Bogoslovska smotra* 33/1: 166-167.

- DOPPELHAMMER, STJEPAN. 1963. Religija Pigmejaca Bambuti. *Bogoslovska smotra* 33/2: 89-96.
- DOPPELHAMMER, STJEPAN. 1964. Fajdiga V. – Schebesta P., O zgodovinski podobi najstare religije (Ljubljana 1963., str. 102). *Bogoslovska smotra* 34/1: 165.
- DOPPELHAMMER, STJEPAN. 1965. Postanak kršćanstva i povijest religija. *Bogoslovska smotra* 35/1: 62-69.
- DOPPELHAMMER, STJEPAN. 1966. Donini Ambrogio, Pregled povijesti religija. Zagreb 1964, str. 287. *Bogoslovska smotra* 36: 747-748.
- ECKHEL, MARINA. 1999. *80 godina Etnografskog muzeja*. Zagreb: Etnografski muzej.
- ELIADE, MIRCEA. 1983. *Kovači i alkemičari*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- ELIADE, MIRCEA. 1985. *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*. Novi Sad: Matica srpska.
- *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*. 1980. Zagreb: Školska knjiga.
- *Enciklopedija likovnih umjetnosti. sv. I – IV*. 1959-1966. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ – Jugoslavenski leksikografski zavod.
- *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*. 1995–1996. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- 1977. "Engels, Friedrich", u *Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda. 2. C-Fob*, str. 569-571. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- ENGELS, FRIEDRICH. 1884. *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*.
- "Etnologija. Povijest odsjeka", u www.ffzg.hr/etno.
- FORTIS, ALBERTO. 1771. *Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Osero*. Venecija.
- FORTIS, ALBERTO. 1776. *Reise in Dalmatien*. Bern.
- FORTIS, ALBERTO. 1974. *Viaggio in Dalmazia. I-II. (1774)*. München - Sarajevo: Verlag Otto Sagner – Izdavačko preduzeće "Veselin Masleša".
- FORTIS, ALBERTO. 1984. *Put po Dalmaciji*. Zagreb: Globus.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1923. Verlag F. Schöning, Dokumente der Religion. Paderborn. *Bogoslovska smotra* 11/4: 461-464.
- GAHS, ALEKSA. 1924. *Budhizam*. Zagreb: Hrvatski

katolički narodni savez (Popularno naučna knjižnica Hrvatskog katoličkog narodnog saveza. niz I. sv. 2.).

- GAHS, ALEKSANDAR. 1924. Znanost religija u teologiji: prema filozofiji i apologetici, a onda i prema etnologiji. *Bogoslovska smotra* 12/1: 1-13.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1924. Metoda etnologije i hierologije. *Bogoslovska smotra* 12/2: 188-208.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1924. P. W. Schmidt, Menschheitsweg zum Gotterkennen. München 1923. *Bogoslovska smotra* 12/2: 260-261.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1924. Koppers W., Unter Feuerland-Indianern. Stuttgart 1923. *Bogoslovska smotra* 12/3: 379-381.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1924. Religija prakulture. *Bogoslovska smotra* 12/4: 447-468.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1925. Religija prakulture. *Bogoslovska smotra* 13/1: 92-132.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1925. Religija prakulture. *Bogoslovska smotra* 13/2-3: 187-233.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1925. Religija prakulture. *Bogoslovska smotra* 13/4: 440-450.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1925. Kopf-, Schaedel- und Langknochenopfer bei Rentiervölkern [posebni otisak]. Beč: "Anthropos" - Administration, St. Gabriel- Mödling: 231 - 268.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1926. Religija prakulture. *Bogoslovska smotra* 14/1: 37-54.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1926. Kakav je brak bio u početku. *Bogoslovska smotra* 14/1: 107-118.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1926. Religija prakulture. *Bogoslovska smotra* 14/2: 166-180.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1926. Joachim Wach, Religionswissenschaft. Leipzig 1924. *Bogoslovska smotra* 14/1: 128-131.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1926. S. Landersdorfer, Die Kultur Babylonier und Assyrer. München 1925. *Bogoslovska smotra* 14/1: 131.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1927. Ioannes Ledroit, Frühschein der Kultur. Freiburg i. Br. 1926. Herder. *Bogoslovska smotra* 15/1: 113-114.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1927. Robert Lais, Auf der Spur des

- Urmenschen. Freiburg i. Br. 1926. *Bogoslovska smotra* 15/2: 247-248.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1927. Paul Geuthner. Semaine Internationale d'Ethnologie Religieuse. Internationale Woche für Religions-Ethnologie. IV. Taguang. Milano 17-25. IX. 1925. Paris 1926. *Bogoslovska smotra* 15/3: 403-404.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1927. Problem podrijetla religije. *Bogoslovska smotra* 15/3: 367-369.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1928. *Krapinski čovjek i njegovi suvremenici*. Zagreb: Hrvatska bogoslovna akademija.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1928. *Blutige und unblutige Opfer bei den altaischen Hirtenvölkern*. Milano.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1928. *Die familie bei altaischen Völkern*. Luxembourg.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1928. Schebesta Paul, Bei den Urwaldzwerge von Malaya. Leipzig 1927. *Bogoslovska smotra* 16/2: 245-249.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1928. O 60-godišnjici života P. Vilhelma Schmidta S.V.D. *Bogoslovska smotra* 16/4: 516-524.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1928. *Kopf-, Schädel- und Langknochenopfer bei Rentiervölkern*. Beč.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1929. Kult lunariziranog Praoca kod istočnih Paleosibiraca. *Godišnjak Sveučilišta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu*: 56-92.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1930. Die kulturhistorischen Beziehungen der östlichen Paläosibirier. *Sitzungsberichte der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Bd 60*.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1932. Primitivni narodi. *Hrvatska straža* 4/41: 5.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1932. *Historijski razvoj porodice*. Zagreb: Hrvatska bogoslovna akademija.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1934. *Die Menschenopfer im zirkumpazifischen Gebiete und ihre mythologische Grundlage*. London.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1934. *Zum Ursprung des Menschenopfers. – Methodologisches zur Mythendeutung*. Bruxelles.
 - GAHS, ALEKSANDAR. 1935. Zirkumpazifische Menschenopfer, Geheimgesellschaften und

Schamanenweihen in mythologischer Beleuchtung. *Sitzungsberichte der Mitteilungen der Antropologischen Gesellschaft in Wien. Bd 65.*

- GAHS, ALEKSANDAR. 1936. Beziehungen des Ašvamedha zum "jenisseischen" Innerasien. *Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik. Bd IV:* 395-403.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1936. Povijest i psihologija religije uopće. Zagreb.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1939. "Sveti dani" kod primitivnih naroda. *Bogoslovska smotra* 27/4: 241-259.
- GAHS, ALEKSANDAR (A. G-s.). 1941. "Animizam", u *Hrvatska enciklopedija. Svezak I. A-Automobil.* str. 456-458. Zagreb: Naklada konzorcija hrvatske enciklopedije.
- GAHS, ALEKSANDAR (A. G-s.). 1941. "Astralni kult", u *Hrvatska enciklopedija. Svezak I. A-Automobil.* str. 679. Zagreb: Naklada konzorcija hrvatske enciklopedije.
- GAHS, ALEKSANDAR (A. G-s.). 1942. "Brahman", u *Hrvatska enciklopedija. Svezak III. Boja-Cleveland.* str. 218-220. Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.
- GAHS, ALEKSANDAR (A. G-s.). 1942. "Brahmanizam", u *Hrvatska enciklopedija. Svezak III. Boja-Cleveland.* str. 220-222. Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.
- GAHS, ALEKSANDAR (A. G-s.). 1942. "Brak", u *Hrvatska enciklopedija. Svezak III. Boja-Cleveland.* str. 224-229. Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.
- GAHS, ALEKSANDAR (A. G-s.). 1942. "Budha", u *Hrvatska enciklopedija. Svezak III. Boja-Cleveland.* str. 442-444. Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.
- GAHS, ALEKSANDAR (A. G-s.). 1942. "Budhizam", u *Hrvatska enciklopedija. Svezak III. Boja-Cleveland.* str. 444-448. Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.
- GAHS, ALEKSANDAR (A. G-s.). 1942. "Čovjek (u prehistoriji)", u *Hrvatska enciklopedija. Svezak IV. Cliachit-Diktis.* str. 335-375. Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.
- GAHS, ALEKSANDAR (A. G-s.). 1942. "Demonizam", u

Hrvatska enciklopedija. Svezak IV. Cliachit-Diktis. str. 641-643. Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.

- GAHS, ALEKSANDAR. 1944. Problemi moderne i stare magije. *Bogoslovska smotra* 32/1-4: 1-49.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1944. *Problem moderne i stare magije [posebni otisak]*. Zagreb: Tisak Narodne Tiskare. (Posebni otisak iz "Bogoslovske smotre", 1944.)
- GAHS, ALEKSANDAR (A. G-s.). 1945. "Dobni razredi", u *Hrvatska enciklopedija. Svezak V. Dilatacija-Elektrika.* str. 127-128. Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1946. *Religija i magija u povijesti ljudskog roda.* Zagreb.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1947. *Historijski razvoj porodice.* Split: Leonova tiskara.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1952. *Znanost i religija. (skripta).* Zagreb.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1955. *Oleg Mandić - od kulta lubanje do kršćanstva: kritika uvoda i prvog dijela: prirodne religije.* Zagreb.
- GAHS, ALEKSANDAR. 1962 (nedovršeno). *Studien über esoterische Kulte und über das Menschenopfer.*
- GAVAZZI, MILOVAN (M. G.). 1962. Aleksandar Gahs (1891-1962). *Etnološki pregled* 4: 148-149.
- GJETVAJ, NADA. 1989. *Etnografski muzej u Zagrebu – u povodu 70. obljetnice.* Zagreb: Etnografski muzej Zagrebu.
- GUŠIĆ, MARIJANA. 1955. *Tumač izložene građe.* Zagreb: Etnografski muzej.
- GUŠIĆ, MARIJANA. 1971. *Narodna nošnja senjskih Uskoka.*
- HEINE-GELDERN, BARON ROBERT. 1928. *Die Megalithen SO-Asiens.*
- HEINE-GELDERN, BARON ROBERT. 1932. *Urheimat und früheste Wanderung der Austronesier.*
- 1996. "Herceg, Rudolf", u *Hrvatski leksikon. I. svezak. A-K.* Zagreb: Naklada Leksikon.
- HERCEG, RUDOLF. 1923. *Seljački pokret u Hrvatskoj.* Zagreb.
- HERCEG, RUDOLF. 1940. *Seljačka Sloga idejno čistilište hrvatskog i razsadište svjetskog seljačkog pokreta*

- (predavanje na Radiostanici ...). Zagreb.
- HERCEG, RUDOLF. 1941. "Predgovor", u BRATANIĆ, BRANIMIR. 1941. *O smotrama hrvatske seljačke kulture*. Zagreb: Mala knjižnica Seljačke sloge br. 7-8.
 - HERCEG, RUDOLF. 1941. *Etnografija i etnologija kao znanosti. Seljačka sloga kao pokret. Predavanje na Etnografskom tečaju 29. 11. 1940*. Zagreb.
 - HERCEG, RUDOLF i UJEVIĆ, MATE. 1941. *Velika i mala Hrvatska Enciklopedija*. Zagreb: Mala knjižnica Seljačke sloge br. 6.
 - HERDER, JOHAN GOTTFRIED. 1778/9. *Glasovi naroda u pjesmama*.
 - 1977. "Horvat, Josip", u *Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda. 3. Foc-Iw.* str. 468. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
 - HORVAT, JOSIP. 1990 (1940). *Ante Starčević*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
 - *Hrvatska enciklopedija. sv. I – V.* 1941-1945. Zagreb: Naklada konzorcija Hrvatske enciklopedije – Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.
 - *Hrvatski biografski leksikon 2.* 1989. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
 - *Hrvatski leksikon. sv. I – II.* 1996-1997. Zagreb: Naklada Leksikon.
 - ILIĆ-ORIOVČANIN, LUKA. 1846. *Narodni slavonski običaji*.
 - *International Directory of Anthropologists.* 1938. Washington.
 - IVANČIĆ, SANJA. 1993. Tragom Kamila Tončića, *Ethnologica Dalmatica 2*: 25-31.
 - IVANČIĆ, SANJA. 1999. "Tragom Kamila Tončića (osnivača, dugogodišnjeg ravnatelja i kustosa Etnografskog muzeja Split)", u *Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj*. str. 170-174. Osijek: Muzej Slavonije.
 - IVANIŠEVIĆ, FRANO. 1903/5. *Poljica. Narodni život i običaji*. Zbornik za narodni život i običaje.
 - IVANIŠEVIĆ, FRANO. 1913. Narodna nošnja u Poljicima. *Koledar Pokrajinskog muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu 1*: 31-34.
 - IVANKOVIĆ, IVICA. 2001. *Hrvatske narodne nošnje*. Zagreb: Multigraf.

- IVKANEC, IVANKA, MILEUSNIĆ, ZLATKO. 1997. *Zdenka Sertić & Etnografski muzej u Zagrebu*. Zagreb: Etnografski muzej.
- JAJNČEROVA, KATA. 1898, 1901. *Trebarjevo. Narodni život i običaji*. Zagreb: Zbornik za narodni život i običaje.
- JOVANOVIĆ, MILKA (M. Jov.). 1966. "Zega, Nikola", u *Enciklopedija likovnih umjetnosti. 4. Portr-Ž.* str. 609. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- KATANČIĆ, MATIJA PETAR. 1770-ih. *Opis Dunava i stanovnika njegovih obala*.
- KATANČIĆ, MATIJA PETAR. 1790. *Filološko istraživanje o staroj domovini Hrvata*.
- KATANČIĆ, MATIJA PETAR. 1795. *Ogled jezikoslovlja i zemljopisa Panonaca*.
- KOLUDROVIĆ, AIDA. 1954. *Ženske varoške nošnje u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji*. Split: Etnografski muzej.
- KOLUDROVIĆ, AIDA. 1956. *Vrlika*. Split: Etnografski muzej.
- KOPPERS, WILHELM. 1924. *Unter Feuerland - Indianern*. Stuttgart: Strecker und Schröder.
- KOPPERS, P. WILHELM. 1936. Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen. *Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik. sv. IV*: 314-320.
- KOPPERS, WILHELM. 1949. *Bhili središnje Indije*.
- KOPPERS, WILHELM. 1952. *Primitive Man and His World Picture*. Sheed and Ward.
- KUKULJEVIĆ-SANKCINSKI, IVAN. 1843. Svadbeni običaji u okolini Senja. *Danica*.
- KUKULJEVIĆ-SANKCINSKI, IVAN. 1873. Hrvatska naseobina u Moravskoj. *Vienac*.
- KUS-NIKOLAJEV, MIRKO. 1927. O podrijetlu religije. Osvrt na osvrt povodom jednog predavanja. *Riječ* 23/116: 3-4.
- KUS-NIKOLAJEV, MIRKO. 1927. O podrijetlu religije. Na konačni odgovor g. dra. A. Gahsa. *Riječ* 23/125: 3.
- KUS-NIKOLAJEV, MIRKO. 1927. Činjenica o neuglavljenoj konstataciji. *Riječ* 23/139: 4.
- KUS-NIKOLAJEV, MIRKO. 1927. Dr A. Gahs i moj "punctum". *Riječ* 23/148: 3-4.
- KUS-NIKOLAJEV, MIRKO. 1928. *O porijeklu licitarskog srca*.
- KUS-NIKOLAJEV, MIRKO. 1929. *Ekspresionizam u*

seljačkoj umjetnosti.

- KUS-NIKOLAJEV, MIRKO. 1932. Da završim s gospodinom Gahsom. *Socijalna misao* 5/6: 76-77.
- KUS-NIKOLAJEV, MIRKO. 1935. *Neki narodni običaji.*
- KUS-NIKOLAJEV, MIRKO i MAGDIĆ, M. 1933. Otvoreno pismo dru Aleksandru Gahsu. *Socijalna misao* 6/4: 91.
- LOVRETIĆ JOSIP. 1897/9. Otok. Narodni život i običaji. *Zbornik za narodni život i običaje.*
- LOVRIĆ, IVAN. 1776. *Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis, coll'aggiunga della vita di Socivizca.* Venecia.
- LOVRIĆ, IVAN. 1948. *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanisava Sočivice.* Zagreb.
- MAJSTOROVIĆ, BOŽO. 2001. *Antologijska djela Galerije umjetnina.* Split: Galerija umjetnina Split.
- MANDIĆ, OLEG. 1954. *Od kulta lubanje do kršćanstva. Uvod u historiju religija.* Zagreb: Matica hrvatska.
- 1979. "Mandić, Oleg", u *Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda. 5. L-Nigh.* str. 300. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- MARUŠEVSKI, OLGA (O. Ma.). 1995. "Kršnjavi, Izidor", u *Enciklopedija hrvatske umjetnosti. I. A-Nove.* str. 486-488. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- MATASOVIĆ, JOSIP. 1923. Bilješke. *Narodna starina* 4: 94-95.
- MATASOVIĆ, JOSIP. 1984. "Pučki ekspresionizam", u *Život umjetnosti* 37-38. Zagreb.
- MENDRAS, HENRI. 1986. *Seljačka društva. Elementi za jednu teoriju seljaštva.* Zagreb: Globus.
- MENGHIN, OSWALD. 1931. *Weltgeschichte der Steinzeit.*
- MENGHIN, OSWALD. 1957. *Vorgeschichte Amerikas.*
- MENGHIN, OSWALD i HOERNES, M. 1925. *Urgeschichte der bildenden Kunst.*
- MIKIĆ, ŽIVKO. "O interdisciplinarnosti u srpskoj arheologiji sa posebnim osvrtom na fizičku antropologiju", u *Projekt Rastko. Biblioteka srpske kulture na Internetu.* www.rastko.org.yu.
- MILAČIĆ, KARMEN i ŠONJE, JURE (Ka. Mč., Ju. Š.). 1998. "Franić, Požežanin Ivo", u *Hrvatski biografski leksikon. 4. E-Gm.* str. 379. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav

Krleža".

- MIROSLAV. 1933. Dr Petar Bulat, Pitanje jugoslovenskog jezika i slovensi. *Pohod* 2/8: 3.
- MURAJ, ALEKSANDRA. 1993. Josip Matasović u svjetlu hrvatske etnologije. *Etnološka tribina* 16: 11-34.
- MURAJ, ALEKSANDRA (A. Mj.). 1998. "Gahs, Aleksandar", u *Hrvatski biografski leksikon. 4. E-Gm.* str. 528-529. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- *Muzeji i galerije Hrvatske.* 1992. Zagreb.
- MUŽIĆ, IVAN. 2001. *Masonstvo u Hrvata.* Split: Marjan knjiga.
- *Narodna umjetnost* 35/2. 1998. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- NODILO, NATKO. 1885. *Religija Srba i Hrvata. Na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog.* Zagreb.
- OREL, BORIS. 1952. "Slovenska ljudska noša v zbirki Nikole Arsenovića", u *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu. 1901 - 1951.* str. 179-187. Beograd: Etnografski muzej u Beogradu.
- 1980. "Orel, Boris", u *Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda. 6. Nih-Ras.* str. 206. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- PETROVIĆ, PETAR M. (ur.) 1937. *Sveznanje: opšti enciklopedijski leksikon.* Beograd: Narodno delo.
- PIPLOVIĆ, STANKO. 1991. *Kamilo Tončić.* Split: Društvo prijatelja kulturne baštine.
- PIPLOVIĆ, STANKO. 1998. "Osnivanje i izgradnja prvih muzeja u Splitu", u *Naš Museum.* str. 111-126. Zagreb.
- PLETENAC, TOMISLAV. 1995/6. Etnologija u službi politike: Pozadina sukoba Franić – Gavazzi. *Studia ethnologica Croatica* 7/8: 83-93.
- PRIJATELJ, KRUNO. 1995. *Kroz povijest umjetnosti u Dalmaciji (XIII-XIX. st). Studije i sinteze.* Split: Književni krug.
- 1908. *Program za školsku godinu 1907-1908.* Split: C. K. Obrtnička stručna škola u Splitu.
- 1909. *Program za školsku godinu 1908-1909.* Split: C. K. Graditeljska, zanatlijska i umjetnička škola u Splitu.
- 1910. *Program za školsku godinu 1909-1910.* Split: C. K. Graditeljska, zanatlijska i umjetnička škola u Splitu.

- 1911. *Program za školsku godinu 1910.-1911.* Split: C. K. Graditeljska, zanatlijska i umjetnička škola u Splitu.
- 1980. "Rački, Franjo", u *Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda. 6. Nih-Ras.* str. 711-712. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- RADAUŠ-RIBARIĆ, JELKA. 1975. *Narodne nošnje Hrvatske.* Zagreb: Spektar.
- RADIĆ, ANTUN. 1897. Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 2:* 1-88.
- 1980. "Radić, Stjepan", u *Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda. 6. Nih-Ras.* str. 719-720. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- RADOJIČIĆ, ĐORĐE S. (Đ. S. R.), "Stanojević, Stanoje", u *Enciklopedija Jugoslavije. 8. Srbija-Ž.* str. 126. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- RASTEVČIĆ, V. (STARČEVIĆ, ANTE). 1845. "Nešto o pirnih običajih u Lici", u *Danica Ilirska.* Zagreb.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, DUNJA. 1997. Hipoteza Antuna Radića o dvije kulture i hrvatska etnologija. *Narodna umjetnost 34/2:* 35-44.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, DUNJA. 1997a. Hrvatska etnologija poslije Gavazzija i Bratanića. *Etnološka tribina 20:* 83-93.
- RIMONDO, VLADIMIR. 1992. Kipar Dušan Stanojević. *Mogućnosti 8-9-10:* 620-622.
- "Schebesta, Paul", u www.aeiou.encyclopedia.
- SCHEBESTA, PAUL. 1927. *Bei den Urwaldzwerge von Malaya.*
- SCHEBESTA, PAUL. 1928. *Orang-Utan.*
- SCHEBESTA, PAUL. 1932. *Bambuti, die Zwerge vom Kongo.*
- SCHEBESTA, PAUL. 1934. *Vollblutneger und Halbzwerge.*
- SCHEBESTA, PAUL. 1936. *Der Urwald ruft wieder.*
- SCHEBESTA, PAUL. 1947. *Menschen ohne Geschichte.*
- SCHEBESTA, PAUL. 1938-1950. *Die Bambuti-Pygmäen von Ituri. sv. 1-4.*
- SCHEBESTA, PAUL. 1948. *Der ewige Ruf.*
- SCHEBESTA, PAUL. 1952-1957. *Die Negritos Asiens. sv. 1-3.*
- SCHEBESTA, PAUL. 1961. *Ursprung der Religion.*

- SCHMIDT, WILHELM P. 1937. *Priručnik metode kulturno - povijesne etnologije*.
- SCHMIDT, WILHELM P. 1952. *Der Ursprung der Gottesidee. sv. X*.
- SCHNEIDER, MARIJANA. 1971. *Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske.
- 1933. *Spomenica 25-godišnjice Državne muške i ženske zanatske škole i 40-godišnjice Stručne produžene škole (Šegrtske škole) u Splitu*. Split.
- STANOJEVIĆ, STANOJE. [1925] 1926–1929. *Narodna enciklopedija: srpsko – hrvatsko – slovenačka*. [4 sv.] A–H. I–M. N–R. S–Ž. Zagreb: Bibliografski zavod.
- 1981. "Starčević, Ante", u *Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda*. 7. Raš-Szy. str. 657-658. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- 1993. *100 godina Obrtničke škole u Splitu 1891-1991*. Split: Društvo prijatelja kulturne baštine – Književni krug.
- STOJANOVIĆ, ANDRIJA. 1960. *Brnestra*.
- STOJANOVIĆ, ANDRIJA. 1966. *Jadranska lira. Narodna umjetnost IV*.
- SUPEK-ZUPAN, OLGA. 1983. "Osnovne značajke etnologije u Hrvatskoj od 1945. do danas", u *Knjižnica Glasnika SED. knj. 1*. str. 51-65. Ljubljana.
- ŠENOVA, ZDENKO (Z. Ša.). 1964. "Kršnjavi, Izidor", u *Enciklopedija likovnih umjetnosti. 3. Inj-Portl*. str. 254-255. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- ŠKREBLIN, I(IVAN). 1963. "In memoriam A. Gahs", u *Bogoslovska smotra* 33/1: 124-127.
- ŠVERKO, IVANA. 2003. *Splitska škola za dizajn. Uobličavanje Strukovne risarske škole u Splitu 1907*. Split: Književni krug.
- TKALČIĆ, VLADIMIR. 1925. *Seljačke nošnje na području Zagrebačke Gore. Narodna starina 10*.
- TKALČIĆ, VLADIMIR. 1929. *Seljačko ćilimarstvo u Jugoslaviji*. Zagreb.
- TKALČIĆ, VLADIMIR. 1930. *Etnografski muzej u Zagrebu 1919-1929*. Zagreb.
- TKALČIĆ, VLADIMIR. 1934. *Seljačko zgradarstvo u Turopolju. Etnografska istraživanja i građa*.
- TONČIĆ, KAMILO. 1913. *Pokrajinski muzej za narodni obrt*

i umjetnost u Spljetu, *Koledar Pokrajinskog muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu* 1: 3-5.

- TONČIĆ, KAMILO. 1937. *Narodne šare*. Split: Etnografski muzej.
- TONČIĆ, KAMILO. 1938. *Narodne nošnje s jadranskog primorja i zagorja*. Split: Etnografski muzej.
- TONKOVIĆ, ZDENKO (Z. Ton.). 1995. "Babić, Ljubo", u *Enciklopedija hrvatske umjetnosti I. A-Nove*. str. 39-41. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- UTJEŠENOVIĆ-OSTROŽINSKI, OGNJESLAV. *Kućne zadruge u južnih Slavena*. Beč. 1859.
- 1998. *Uz pedesetu obljetnicu Instituta za etnologiju i folkloristiku*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- VITEZ, ZORICA. 1998. Uz pedesetu obljetnicu Instituta za etnologiju i folkloristiku. *Narodna umjetnost* 35/2: 7-20.
- VOJNOVIĆ, BRANKA. 1992. Ljubo Babić i pučka umjetnost. *Ethnologica Dalmatica* 1: 109-115.
- VOJNOVIĆ, BRANKA. 1993. Interes za hrvatsku pučku likovnu umjetnost. *Ethnologica Dalmatica* 2: 13-24.
- VRANIĆ, DUBRAVKA. 1995/6. Greta Turković. *Ethnologica Dalmatica* 4-5: 131-138.
- ZEGA, NIKOLA. 1923. Zbirka Nikole Arsenovića. *Narodna starina*. sv. 5. knj. II: 129-150.
- 1982. "Žganec, Vinko", u *Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda*. str. 733. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.